



WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А



До годину дана

„И шта је један народ, који ни једнога свијетлога гроба нема? Шта је народ, који не пјева ни једнога јунака, не слави ни једнога мудраца, не диви се ни једноме пјеснику, не поноси се ни једним књижевником, не захваљује ни једном родољубу, не узноси ничије пожртвовање?“ — Овако на једноме мјесту пита одлични књижевник српски Стојан Новаковић, а на то питање једини је одговор: да *такав* народ није — народ. Ми Срби немамо се, ради чега стидити пред другим па и много већим народима. Наша српска мајка родила нам је и Обилића и Краљевића, Карађорђа и Хајдук-Вељка, Милоша Великога и Данила Петровића и остале по избор јунаке које су српске гусле одавна обесмртиле. Српска мајка родила је и Вука и Доситија, Милутиновића, Његоша, Бранка, Јакшића, Змаја и Војислава па Даничића, Панчића и Ненадовића, Текелију, Анастасијевића, Коларца, и безброј их још! И они су нам понос

и дика наша, они су нам освјетлили српски образ и на јуначкоме мегдану и на господскоме дивану; њихово име нама је свијетло, а њихови гробови нама су свети. Успомене на њих и на дјела њихова највише и чине, да се Србин данас поноси што је Србин.

„Из грмена великога лаву изаћ' трудно није
У великим народима генију се гњездо вије,“

прије неколико деценија тако је запјевао пјесник испод високога Ловћена. Па ипак из малог српскога грмена ето гдје излетише толики силни лавови, излети и онај исти лав који је писао поменуте стихове. И његов глас изненада се рашчуо на далеко, задивио је и потресао свакога, и ако је, на жалост, брзо је и умукао, да се више никада не зачује.

До годину дана 19. октобра навршује се равних педесет година ош како га је нестало. Пјесничка душа његова одлетила је небу под облаке да се пред пријестолом Свевишњег моли за српски народ свој, а трошни



пепео отпочинуо је на врху старога Ловћена гдје је и желио, као кашње Бранко на врх Стражилова.

Ко је и шта је био Петар Петровић Његош Србину није потребно говорити, Србин знаде, да је то пјесник *Горскога Вијенца*, тога најљепшега и највећега зрна бисерова у ђердану српских пјесама. У простоме народу има их много који по неколико страница из њега на памет знају, има их и који га знаду читава од корица до корица, а међу ученим људима пишу се о њему читави чланци и расправе. Уважени књижевник српски Др. Недић вели, да би он и у највећој књижевности важио као класично дјело. Покојни Вуловић пише: *Његошев Горски Вијенац је лирска илијада српска. У њему није опјевана судбина, али је опјевано срце српско и душа. Сви осјећаји једног изабранога народа, жеље, мисли о свијету и друштву и њиховим појавама, ђуди, кријепости и слабости — ту су.* Др. Милан Решетар, који је написао и коментар уз *Горски Вијенац* каже: *Горски Вајенац је најљепше дјело владике Петра Петровића Његоша. Њим је наш велики пјесник овјенчао и јуначку Црну Гору и себе самога баш вијенцем неумрле славе.* А Марко Цар тврди, да се је Његош својим бесмртним дјелом уздигао попут орла изнад свијех српскијех пјесника.

Дакле кад би Његош био пјесник само *Горскога Вијенца*, било би доста, да стече права на бесмртност, а камо ли кад знамо да је он пјесник и *Шћепана Малога*, *Луче Микрокозме*, *Слободијаде*, *Куле Ђуришића* и *чардака Алексића* и *Пустинјака Цетињског*. Окићено и овим дјелима име Његошево још је видније и оно може да блиста међу именима толи-

ких других бесмртника свијетских на славу њему а на част и славу народа, који га је дао.

И српски народ треба да се поноси са таким великаном, треба да га поштује и узноси, јер народ који не зна поштовати заслужне и велике људе своје, сам није достојан поштовања. Спомен на такога дива њему треба да је свет и он мора и њега да прославља онако, како доликује.

И до годину дана, дан 19. октобра треба да се прослави, као спомен на дан смрти Његошеве.

Тај дан треба да буде празник читавога Српства. Свечани парастоси за упокој душе пјесникове, свечане сједнице, забаве, сијела треба свуда да се одрже, истичући свуда: ко је био тај што га слаavimo, колико смо добили њиме и колико смо изгубили прераном смрћу његовом.

Тога дана требало би да буде и откриће споменика његова, у ма коме мјесту српскоме, кога ће му српски народ добровољним прилозима подигнути. Споменик ће бити трајан знак љубави и захвалности народне према њему.

Тога дана треба да изађу целокупна дјела Његошева у дивотном издању, каквога у Срба још било није. Издање треба да је украшено сликама најбољих умјетника наших. Ово издање могло би примити на се цетињско књижевно друштво *Горски вијенац* или *Српска Књижевна Заједница* или *Матица Српска*, а увјерени смо, да ће их народ наш радо потпомоћи у томе подузећу.

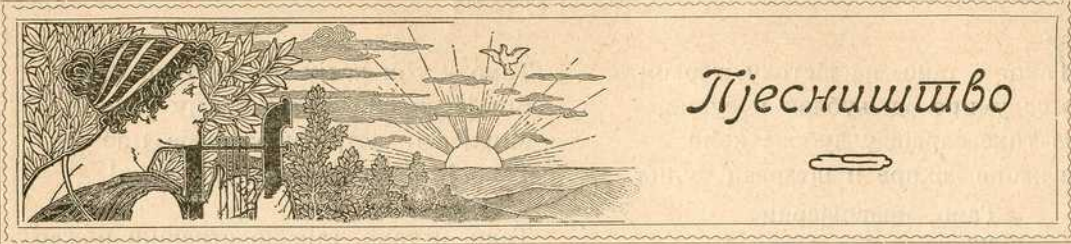
На овај начин ћемо се и достојно одужити сјени бесмртнога пјесника и показати срећнијим и већим народима од нас: да *и мало кога* славити и да га има *ко* славити.

Сарадник.



У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А



Пјесништво

АИДЈА

Не бих иско никад тебе
 О ханума, цвјете мио,
 Само кад бих за навјек
 Роб послушни теби био!

 Вјерна кб сјен, да те пратим
 Моја бурна младост врела,
 Докле спаваш као лабуд,
 Док се крећеш кб газела.

I.

Дању, докле сунце злати
 Твоје куле и кубета
 Ноћу, кад кроз багче густо
 Јасмин мири, лиљан цвјета.

 Ал' ханџаром својим љутим
 Да пролијем р'јеку крви
 Ко ти најпре љубав рекне
 И пољуби тебе први.

Обукло је небо
 Од пламена ризу,
 Град се сав црвени...
 Вече. Мрак је близу.

II.

Моја драга чека
 Јоште који часак
 И већ груд јој дрхће
 И срце и гласак:

Кад сјетно одјекне
 Глас на минарету,
 Молитву ће тихо
 Да прошапће свету.

У оку јој суза,
 У грудима бура,
 У срцу кајање: —
 Што љуби Ђаура!

И дрхће пред небом;
 И пошље вјенчања
 Што за другим гине
 Што о другом сања!

Шапће: ја сам грјешна,
 Тешки су ми боли: —
 Другој отех оног
 Ког ми срце воли!

Али звјезде шапћу,
 Сваки цвјетић труби:
 — „Нема небо казне
 За оног што љуби!“ —

III.

Стани с пољупцима! Чуј, кроз лисје меко
 Ко да се провлачи и прикрада неко.

Хајде да те брже у сјен густу скријем,
 Ја одавна слутим и жалосно снијем.

Мирно, кб грлица, легни у шипражје,
 Знај, мој нож је бржи него око вражје...

Ал' не! То је поноћ што сањива лута,
 Прошла је врх стаза и самотних пута.

И у грању лисном, пуном крупне росе,
 Запела одијело и дугачке косе.

Гле, врх трња ено магла полуб'јела —
 То јој оста комад растрганог вела.

Женева.

Јован Дукић

ИСТОКУ

Тамо, о тамо, на Истоку жарком
Гдје се умире од љубави и сунца,
Кроз тихе сараје у дубоке ноћи
Гдје звоне дахире и шедрван бунца.

Тамо, правовјерни
Лјено и без бриге
Гдје вечито уче
Само двије књиге —

Алкоран и страст! Ту гдје урма здрије,
Гдје царује лјеност, страст, наслада само,
Гдје но небо вјечно даждом огња лије —
Тамо је рођено моје срце, тамо!

Тамо, о тамо, гдјено женске косе
Миришу кб јасмин. Тамо гдјено страда
Душа за Бога а тјело за жену!
Гдје су свјетле баште пуне густог хлада,

А хлад пуна жена
Жене пуне страсти:
Гдје умиру срца
За тренутком сласти!

Ах, тамо, гдје свако љуби као Авра,
А живи кб сотона сред грехова само
А ко пророк свети вјерујућ и молећ —
Тамо је рођено моје срце, тамо!

Женева.

Тамо у том крају на брјегове чије
Бог је силазио. Гдје дувају само
Мирисави вјетри кроз одаје тије —
Тамо је рођено моје срце, тамо!

Тамо, о тамо, гдје но страшни пожар
Неба и страсти, никад се не гаси,
Гдје за пољуб гину, мру у загрљају,
И лјено и споро теку драги часи!

И гдје мјесто морем
Вјечни олуј блуди
С љутим пустошењем
Кроз срца и груди!

Гдје су обале пуне леандера
А небо азура провиднога само
Срца љубоморе — смртне, кб кап
Тамо је рођено моје срце, тамо!

Гдје су крупне звезде
Свод јаснији плави,
Гдје је анђо смрти,
Анђео љубави.

Јован Дукић

СУДБИНА ЉУДИ

Прохујали дуги вјечи, заборав их скрио тавни,
Исчезнули часи среће, жарке среће дани славни!...
Протјецао људски живот кб валови бурних вода,
Васиона титрала се са судбином људског рода.
Мотала се свјетом мржња као клупко љутих змија,
Мотала се за њом завист, што људима крв испија.
А за њима дошла биједа, да у црно све замота,
И задрхтб свјет кб шибље — ледна самрт од живота.
Сапела их мржња, хала: псовка се је чула густа,
И режао брат на брата све за кору хљеба пуста.
И дошао тиран горди па окове сковб свима:
— Пуштена се пашчад кољу, сад нек сваки ланац има.
И потекла многа суза низ блеђано, сухо лице:
Некад су се тукли хљебом, сад немају ни корице.
Проклињали људи Бога што им тако криво чини,
Проклињали — од клетве се тресло небо у висини!

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS



Али небо — као небо — на све грдње мирно ћути,
 Јер до њега људске клетве не могаду достигнути.
 Проклињали људи даље и у помоћ Врага зваше,
 А незнају — срам их било! — да се сами оковаше.

Модрич, 1899.

Ј. X. Карабеговић

ДВА ШЕХИТА

— Из пјесме „Ашиклије“ —

Поноћ мркла — глухи часи,
 Мир царује на све стране;
 Санак мио
 Свуд се свио
 На шахове ђулистане.
 А гле гори звјезде двије
 Пренуше се из сна свога, —
 Мирно стале
 Па су сјале
 Врх конака Шаховога.
 Чије ли су звјезде оне?
 Кога прате у то доба?
 Два севдаха:
 Ђерку Шаха
 Једна, друга њеног роба.

Цариград.

Поноћ мркла — глухи часи,
 Мир царује на све стране;
 Двије звјезде
 Небом језде
 Драго двоје кроз бостане.
 А из Шахског сјајног двора
 Оружана чета бану.
 Воља Шаха:
 Два севдаха
 Да под љутим мачем пану.
 Поноћ мркла — глухи часи,
 Облак прекри звјезде двије,
 А са грана
 Ђулистана
 Смртну пјесму славуј вије...

Осман Ј. Ђукић

Шехит — на добром путу пала жртва.

Ђулистан — градина.

Севдах — љубав (а у преносном смислу љубавник.)



Последња посмртна беседа

(свечана прича, пуна најцрње туге и најљућих прекора)

— Чеда Поповић —

Збиља, кад се већ посмртна беседа сматра као један леп књижевни облик, онда зашто се у историји српске књижевности, поред толиких указима прослављених књижевника наших, не помиње и мој покојни пашеног, који је за свог кратког а плодна живота написао равно три стотине посмртних беседа и штампао их којегде?! По моме, да се тек онако изразим, скромном схватању, то је тешка неправда, управо то је

грех без опроштаја. Болан, штампати двеста деведесет и девет својих књижевних радова и не бити ма и гдегод на корицама историје српске књижевности забележен, — то, ако није случајна грешка, онда је на сваки начин књижевна неучтивост.

Да имам нешто пара (као што их, дао Бог, никад немам) прикупио бих све те његове неочењиве умовторине и издао на свет као књигу, која би, уверен сам, куд и камо бо-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

ље прошла него све моје дојакошње приче, али како ми то околности, а нарочито повериоци не дозвољавају, то ћу ипак учинити нешто, чему се ниједан кредит, ни завод у Србији неће противити. То нешто огледаће се у саопштењу његове последње (дакле тристоните) посмртне беседе, која још нигде није штампана. Читаоци ће по њој оценити и све остале.

*

Знам, баш је пролеће било; леп дан како је јаком Богу воља, а он погружен стоји покрај отвореног гроба, чита своју беседу слабачким и дрхтавим гласом, али ипак дирљиво и са афектом. Ко се тада није заплакао, знак је да и није имао срца. Истина, он је и није дочитао, јер га напрасан и силан кашаљ у мало није угушио, али су је ипак многи заинтересовани после тога прочитали и пролили накнадно још неколико сузица.

После два дана и његова је племенита душа отишла Богу на истину, а већ трећег дана под ноћ његови земни остаци уживаху слатки покој недалеко од вечне куће блажене покојнице, коју је последњу прославио у своје кратком а плодну животу.

Не мислим никоме да пребацујем, али ми је ипак врло тешко и не могу тек олако пропустити. — Помислите само: да се бар когод нађе да ма једне прозбори над њим грешним! Стидно! А он, јадник, као што рекох, могао је написати три стотине посмртних беседа све за друге па још никад и не почашћен! За име Бога, да бар један од оних указима прослављених изађе да само ма уста отвори над њим јадним, него је сахрањен невиђено и нечујно, тако рећи, без икакве пратње, јер

је, на његову несрећу, у то време владала и некаква заразна болест. А то су они, које поменух, заиста требали учинити као већ мртву и безопасном човеку, као своје несудном колеги, са основаним обзиром на његове њиховима равне квалификације и на његове праведне и до гроба упорне претензије на шупљу бесмртност. Најзад, свеједно. Види Бог! Тако ће се зар и њима вратити.

*

Од речи до речи беседа, о којој је реч, гласила је овако:

Тужни зборе!

Пред нама леже земни остаци једне узвишене жене, племените мајке и идеалне супруге! Као жена — покојница није оговарала. Као мајка — није безузрочно тукла и штитала своју милу дечицу, ову неутешну сирочад, која ево око нас тужно пвили.*) Као супруга — ах, то ће најбоље знати њен давнопреминули друг, који и на оном свету јамачно још није заборавио њене укусне локумиће!... А шта да речем о њеним другим врлинама, којима се ни број не зна? — Боље је да ћутим, јер би нас то далеко одвело.

Ожалостњени зборе!

Кад добро и скроз промотримо живот, тај, како се песници изражавају, пролазни сан, не можемо на ино а да се не запитамо: па шта је тај живот и у чему се он управо садржи?

Ја на то дирљиво питање нећу овом приликом одговарати, а поглавито с тога, што сам те своје властите философске закључке већ изнео

*) Душе ваља, овде се беседник мало пребадио, јер је покојница у животу свега имала једно дете, управо један зачетак, које је још као недоношче отишло Богу на истину.



у својим ранијим посмртним беседама, којих се слушаоци јамачно опомињу. (Види 125. бр. „Дневног Листа“ од 1889. године, као и 15. бр. „Одјека“ од 1890. г., као и 29. бр. „Видела“ од 1890. г., па у неколико и 99. бр. „Старе Србије“ од 1891. г. и 13. бр. „Уставности“ од 1882. године.)

Као год што не могасмо обићи а да се не дотакнемо питања о суштини живота, тако нам се ево у јавној мери само по себи намеће и питање о смрти, о тој грозној природној појави, о тој, да се песнички изразим, тужној мети живота. Па збиља, кад смо већ ту, онда се бар запитајмо у овом тужном и свечаном тренутку: шта је то смрт и у чему се управо огледа суштина њена?

Као год што смо имали разлога да избегнемо непосредан одговор на прво питање, тако исто имамо разлога, ако не још и куд и камо више, да и са овим поступимо на исти начин, јер су моје властите рефлексije о смрти извесно слушаоцима већ врло добро познате. (Види 5., 23., 48., 77., 100., 113., 185., 203. и 255. бр. „Дневног Листа“ од 1888. г., као и 13., 55., 88., 104. и 155. бр. „Одјека“ од 1889. г., као и 44. 77. и 90. бр. „Српске Независности“ од 1889. год., па и 15. бр. „Малих Новина“ од 1888. год. у виду посмртног огласа.)

И према томе мени не остаје ништа друго, до да с јадом у души и сузом у оку завршим последњу реч у почаст покојнице, коју смо за часног јој и врлог живота толико поштовали, толико волели и уважавали.*)

*) Душе ваља, беседник се и овде мало пребацио, исто као и мало пре, али је за то извесно имао каквог скривеног а оправданог разлога. Право рећи, он покојницу није познавао, а сумњао да је и једном видео за живота.

Расплавани зборе!

Ја апелујем на срце твоје! Ја рачунам на сузе твоје, које овом приликом, видим, горко проливаш! Ја најзад присвајам право да у име твоје болним гласом ево изустим:

Покојнице, лака ти црна земља и вечан ти помен међу нама! Твоје ће име и остали народи вечито с поштовањем помињати.“

Истина овом завршетку неки су се безбедници мало и насмејали, али ја ипак сматрам да су то учинили само из неразумевања.

*

Штета, и опет велим штета! Таквог једног врсног и заслужног радника и не поменути на надлежном месту!

Па што је био импровизатор, то нема више! — Знам, једном сам баш био сведок те његове ретке способности. Баш смо се заједно десили код једне наше рођаке, коју је истог дана дубоко ожалостио напрасан смртни случај у кући. Покојница је лежала на самртном одру с венчићем око главе, а покривена комадом чисте ружичасте свиле. Наша рођака је горко плакала, наричући о појединим милим епизодама из живота покојнице, а ја сам скрушено сркао црну кафу, пушио цигару за цигаром и у души проклињао прву мачку на свету и цео мачји род, који тако често са беспошtedном халапљивошћу насрће на невине и благородне становнике и најскупоценијих кавеза салонских. — Мој покојни пашеног, Бог да му душу прости, био је веома узбуђен. Кад смо најзад по неодољивој жељи домаћице у свечаној тишини изашли да у башти погребемо смртне остатке незаборављене покојнице и кад домаћица на једној алеји бела лука прстом ископа раку и у њу свечано

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А



спусти невину жртву неизбежне смрти, онда се мој покојни пашеног испрси и поче дрхтавим гласом тужно беседити:

Тужни зборе!

Пред нама леже земни остаци једне племените и карактерне канаринке, која нас је својим милозвучним гласом толико пута разгаљивала и у тешким часовима очајања приводила у тихо и слатко блаженство!.. Каква је покојница била као супруга неутешног трогодишњег штиглица, оцениће потомство; а каква је пак —

И да се домаћица од све муке грохотом не насмеја, он би извесно и до краја истерао како је започео, ако не још и лепше.

Београд, I. 1891. г.

Кад смо сиротицу, Бог да јој душу прости, погребали, чело главе у место крста поболи једно шарено вретенце и украј гробића усадили стручак босиока, кренусмо се натраг у кућу. — Ах, како ме је потресло кад сам на трепавицама левог ока овог великог човека приметио једну као дијамант светлу сузицу!..

Да, славан је то импровизатор био, — а чик и једном од прекорно-поменутих да ма и над божићном печеницом тако лако и китњасто импровизира!

Али каква корист од свега тога, кад га ето у историји српске књижевности, поред толиких указима прослављених књижевника наших, нема?!



Глумица и љубав

козерија

— Бранковински —

Једна госпођа, мени непозната, која је читала у *Зори* оно моје *У разговору о љубави*, пише ми и пита ме: Може ли глумица заиста љубити?

Признајем да ми је тешко одговорити на то питање. Познат ми је живот глумачки; али мене лично није ошинула љубав глумице. Морам се дакле послужити „документима“, да бих задовољио лијепу госпођу, (а да је она лијепа и умиљата, сведочи њен потпис на писму и стил његов). Истина, сумњам да ћу је задовољити; јер да би се могао дати потпун одговор на онако постављено питање, треба човјек да говори и *из сопственог искуства*, а ја баш тога искуства немам.

Глумице радо пишу љубавна писма, још радије пишу Billet-doux, јер је он мало парче хартије па је прилика само за мање ортографске погрешке у писању, од чега болују многе, нарочито српске глумице,

а писајући Billet-doux прије се може прећи на главну ствар, на тражење свечећег одговора, без чега обична глумица не може постојати, што и загорчи сласт Billet-ову. Из љубавних манускрипта дакле једне глумице и више њих, могао би дужник одговора лијепој госпођи платити дуг; али ја нисам био ни повјереник заљубљених глумица, и ако се оне радо размећу са својим љубавним односима, па се могу послужити само наштампаним *цирмил на бијело*.

Кад би човјек судио о љубави глумице по ономе што иде од уста до уста, могао би почети и завршити ријечима Пол де Кокове Жоржете: како су невјерни мушкарци! Сент-Анж ми се хиљаду пута клео да ће ме вјечно љубити, наводећи да сам ја његова срећа, па сад ни да ме види! Шарл ме је обожавао, а био је у очајању кад сам га за кратко вријеме,

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

кривицом другог *изневјерила*, што сам у осталом поправила повратком у пређашњи живот и тиме му доказала *да га заиста љубил*, па сад ме је оставио без ријечи разлога за такав његов поступак! Мушкарци нам дају примјер несталности у љубави; али — *ја ћу им вратити мило за драго*, Боже дај здравље и прилике за то. Лафлер онда савјетује Жоржету: У нашем столећу има много младих људи који се допадају женскињу, има много и новчаних људи који су иначе глупи и служе за подсмјех, а има и старкеља који мајмунишу младићима мислећи да нико не види боре на њиховом лицу. Млада, лијепа и вјешта жена ради шта хоће са те три врсте људи. Први јој забављају срце, друге држи као играчку, а трећи, које треба сажалевати, носе трошкове. — И Жоржета га послуша...

Може ли се вјеровати у љубав глумице, кад она *ex offio* сматра љубав као предмет улоге за позорницу? Од стотине љубавничких улога дведесет и пет изнесе на позорницу лажну љубав, а глумица се мора трудити да тако изучи и одигра улогу као да је лажна љубав срасла за њу, да је она та лажна љубав, па не остављају ли такве улоге трага у животу глумичином ван позорничких дасака? А чиме глумица плаћа протекцију, без које не може избити на површину, и како може доћи до средстава да се одржи на површини? — Глумица је увијек глумица, у обичном животу као и на позорници, све јој је зачињено с мало комедије, вели гроф Максим Лајдесдорф у Перфаловом роману *Die Tragödin*; а тај Максим није избијао из позоришта и све је вријеме проводио удварајући се глумицама, док није најзад постао и управником једног храма богиње Талије.

Али није ђаво тако црн како га живопишу.

У љубавним писмима знамените глумице Aimée Deseklée што их је писала Александру Дими млађем, има једно у коме она пише ово: Нашто узнемирени живот

глумачки, ово непрекидно усиљавање, на што ова празна, монотона егзистенција која ипак диже толику прашину? Зашто ружимо наше лице разним бојама, сакачимо тијело наше развијајући један дио његов на штету другог, таремо нокте да се сјаје, а природа их је створила тамне боје; зашто износимо публици предмете које морамо тако изучити да и сами у њих вјерујемо, а они садрже голу лаж; зашто варамо очи и уши гледаоца? Да се неколико часова забављају! На крају мјесеца примимо награду да исплатимо извјештачене украсе нашег тијела. А било би лијепо и красно, кад бих све то — *само за једнога чинила!*...

Да, страсна је то љубав била госпође Декле и Александра Диме сина. А зар Дуза, слављена италијанска глумица, није љубила пјесника д'Анунција до лудила? Она га и данас љуби, и ако јој је он показао да је његова љубав била пролазна, да је трајала док је Дуза могла бити покретачем његове стварачке маште, па кад се појавио мотор с јачом снагом, лијепа Дожатела, он је оној окренуо леђа. Дуза и данас игра „Ђоконду“, у којој д'Анунцио износи како пјесник напушта лијепу и племениту жену, јер не може више да распламти ватру у његовом срцу. Ах, како она љуби д'Анунција и како болује због његове угасле љубави! — Пјесници су најнесталнији љубавници.

Нијемци истичу своје жене као примјерне домаћице и узор чедности, по чему би се могло мислити да они сматрају глумицу исто као и други какав производ вјештине који је створен за забаву и уживање; јер глумица не може у исто вријеме бити и добра домаћица, њена дужност јој то не дозвољава, а о чедности глумице толико се укоријенило ружно мишљење, да је и Французи, који нијесу велики поклоници чедности у женскиње, стављају у врсту *Démi-monde*-а који има заслуге за лијепу па и поучну вјештину! Па кад се и Нијемац усудио, да у роману призна могућност истините љубави у глумачки,



мице, онда треба вјеровати да глумица може заиста љубити. А Перфал говори из сопственог искуства: Дивно шаренило свијета које само умјетницима припада, са величинама у њему, патњама, интригама, уздизањем на површину, привукло ме је још у младости те да као зрио човјек склопим најтјешњи савез с умјетништвом, оженивши се познатом трагеткињом Магдом. Тако је постао мој роман *die Tragödin*.

Перфалу треба вјеровати, јер он каже да је списатељ огледало свега што се у њему и око њега догађа, огледало које је понекад углачано а некад рапаво, па се у њему видиш у природној величини и истинитом облику, а показује и слике умјетничког облика, уљепшане, увеличане. Он је дакле искрен, па за то је његова љубав и нашла одзива у срцу Магдином. — Њу величају, узносе, удварају јој се аристократи и богаташи, и она се заљубљује у Перфаловог јунака Хајдена, који је никад није видио на позорници, њу, прослављену глумицу Елзу Потокијеву, о којој критика не смије једну злу да прослови и којој у екипажу само глава вири из цвијећа којим су је обасули на позорници!

Хајден је човјек пун збиље, *nota bene* пољопривредник, посједник повећег пољског имања гдје и живи. Колико ће му жетва донијети пшенице, јечма, овса и кукуруза, да се њиве за сточну репу добро нађубре, кртола да не страда, коњи, волови и краве да су добро нахрањени и на вријеме напојени, о томе он мисли, то су његове бриге. Јединац у мајке, он је обожава и у свему слуша; а она је умна жена и чуварка најстрожије чедности. С Елзом се Хајден упознао у Мерану, гдје је била ради одмора, а он је и тамо изгледао као и код своје куће у Гринау, озбиљног лика уоквиреног пуном великом брадом, правих леђа а широких плећа, трмог али поузданог хода, одијело га није стјешњавало, а на глави мек шешир широког обода. Таквом човјеку мати Елзина пребацује што не иде у позориште,

да се диви вјештини њене кћери, а он јој одговори: Ја сам госпођицу Елзу задржао у тако драгој успомени, да не бих хтио да ми онај утисак који је она произвела на мене у Мерану, потисне какав други утисак. — Ужасавам се од помисли да тај човјек буде твој муж, говори Елзина мати. Ти, умјетница над умјетницама, и он — пољопривредник. Моја Елза да се уда, ко би то смио помислити! Код толике њене славе на позорници и толиког величања од највеће господе, па да живи у селу и да налази уживања у крвама и коњима!

— Па зар нема човјека који би био достојан назвати се мојим мужем? пита она матер.

— Нема, нема ни једног, одговара залуђена старица, ти си умјетница, разуми ме!

— А ја мислим, да је то прави човјек који не преза изнијети своје гледиште ни матери једне умјетнице. Мени се баш то допада, што сам ја за њега драга успомена само као госпођица Елза, а не као слављена трагеткиња, заврши Елза разговор с матером послвије једне представе, у којој је достигла врхунац у вјештини глумања.

И она напусти позорницу, и уда се за човјека који јој у очи каже: Послије сваке представе у позоришту, ја се осјећам преварен у очекивњу. Ријетко кад нађем на позорници ону слику, коју себи створим у читању позоришног дјела. — Али је Елза осјећала празнину у срцу, коју „ни умјетништво ни умјетникова слава“ нијесу могли испунити, а та је празнина настала послвије удаје.

Мати мужевљева, која је само из превелике љубави према јединцу сину дала свој пристанак на ову брачну везу, сумња у сталност Елзину. Она се побојава, да ће Елза једног дана напустити и мужа и дијете, па отићи у свој свијет, ваљада вјерујући у ону изреку: ко подере једне обуће на позорничким даскама, тај се мора сав тамо подерати. Па кад гроф Лајдесдорф,



У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

онај Максим, долази и нуди Елзу да учествује у једној представи за хуману циљ, јер и сам цар то жели, а њена појава на позорници осигураће успјех подuzeћу — мати Хајденова значајно погледи сина, само што му не каже: сад је свршено с твојом породичном срећом; а Елзи говори: Страст се у теби пробудила и тежња за славом, занијели те усклици публике која узноси твоју игру. Подлегла си томе, сирото дијете моје!

И заиста наступа борба у Елзе. Њен умјетнички живот, њени успјеси у глумовању јављају јој се у мислима и заносе је. Али само за тренут. Она савлађује страст и категорички одбија понуду; али на наваливање мужа попусти и подвргне се искушењу. Максим, сад управник позоришта, плива у радости и успављује се мишљу да је Елзу вратио позорници за навијек. Осјетили се она још једанпут међу својима, с Богом остај „ћифтински“ животе! Мужу се предвиђа да ће своју драгу жену за навијек изгубити; а мати Елзина каже јој иза кулиса, кад је дошла да учествује у представи за хуману циљ: Сад си опет моја кћи!

Елза је опет на позорници. Гледаоци су опијени њеном игром. Иза кулиса, у својој гардероби, она сједи у наслоњачи занешена славом, пред очима и у мислима изилазе јој слике из њеног умјетничког живота, па јој се на једанпут појави слика њеног синчића, како спава као јагњешце у своме креветићу, свекрва сједи у наслоњачи и с пуно збиље прати Хајдена у читању новина на глас. Миран, срећан породични живот! Хтјела би сад, између чиновна, да види мужа крај себе; али и он је занесен њеном игром, непомично сједи у својој ложи, а обхрвале га сјетне мисли. Мјесто мужа долази јој у гардеробу Лајдесдорф, сигуран да је Елзу савладао, да је вратио позорници залуталу овцу, па иде даље:

— Зар је могуће било заборавити, да вас је од мене, од нас свију који вас обожавамо оteo, да, оteo један обичан чо-

вјек и прогонио у село? — Ви сте се удали да будете љубљени као жена; али ви сте били љубљени прије него што се појавио тај човјек. Ја, ваш Максим, љубио сам вас и љубим вас, Елзо, како ви то заслужујете, ја вас љубим до лудила!

Елза се згади: Он се само за то усудио изјавити ми љубав, мени, удатој жени, што сам некад била глумица. Само за то рачунао је на сигуран успјех. Такво је њихово поштовање умјетништва, тако они нас обожавају — као средство за дражење обамрлих живаца! Како су гадни!

Али Лајдесдорф трчи Хајдену, прије него што би се састао са женом, и убиједи га, да би неопростив гријех био одузети позорници такву умјетницу каква је Елза — која с нестрпљењем очекује мужа иза кулиса, да је по свршеној представи што прије кући одведе. А муж јој прилази са ријечима:

— Ја сам био будала, ја нисам знао каква је драгоценост моја жена; али сад, сад Елза знам и видио сам колико ти вриједиш умјетништву. Учинио бих злочин, кад ти не бих дозволио да јој и даље служиш. Дао сам пристанак Лајдесдорфу и сад ти ништа не стоји на путу да опет ступиш на позорницу.

— Ти ме више не љубиш, одговара Елза мужу. Ти си престао љубити Елзу, матер твога дјетета, него сад љубиш другу, коју можда сви мушкарци љубе, ону која им са позорнице заноси памет и загријева крв, и пред којом је мало час клецао твој нови пријатељ Лајдесдорф изјављујући јој љубав. Али ја, биједна Елза, твоја обична жена, љубим свога мужа и своје дијете. Води ме кући...

И кад јој је Максим, послје неколико дана, послао на потпис уговор о најму, она је мјесто потписа написала: *Ја сам спасена!*

Ево вам, госпођо, мога одговора. Како сам могао тако сам га и написао. Вјерујете ли сад да и глумица може истински љубити? Ако вјерујете, додајте, молим вас, ово: И глумица је жена, па љуби — како која, као и друге жене...



И у смрт заједно

— Guy de Maupassant —

Париз је био опкољен, изгладнио, ближио му се — крај.*) Врабаца је бивало све мање по крововима. Канали су претворени у станове. Сваки је јео оно до чега је могао доћи.

Тада, једног лијепог јануарског јутра, шетао је спољним булеварима човјек празна стомака, са рукама у шпаговима своје униформе. То бјеше г. Морисо, часовничар, а у приликама и говорник. У брзо се срете са својим колегом и пријатељем г. Соважом, са којим се упознао на води.

Прије но што је букнуо рат, излазио би шетати се у зору сваке недјеље, носећи своју бамбусову палицу. Сјео би на аржентејску жељезницу, сишао у Коломбе и пјешице отшетао на Марантско острво. Чим је стигао на позорницу својих снова, почео је пецати рибу, а то би трајало до заласка сунчева.

Сваке недјеље састајао се тамо са једним малим, доброћудним дебељком. То је био г. Соваж, бакалин у улици Нотр-Дам де Лорете, такођер страстан рибар. Често су по читаво пола дана сједели једно уз друго, а у руци са пецаљком, млатајући ногама више воде. Ту су се спријатељили, завољели.

Било је дана, кад нису ни проговорили, други пут су ћертали, али су се и без ријечи разумјевали, јер им је укус, па и резонавање било исто.

Кад би зраци пролетњег сунца обасјали ријеку, г. Морисо би проговорио:

— Ах, ала је пријатно!

А г. Соваж би одговорио:

— Љепше се што не да ни замислити! Ово је било довољно, да се разумију.

О јесењим вечерима, када су зраци залазећег сунца крв-црвеном бојом обојили небо, а пурпурни се облаци огледали у

води, од чега је и ријека постала црвена; када је сав видокруг био у пламену, а јесењи вјетар обарао пожутјело грање дрвећа, г. Соваж би се осмјехнуо на г. Морисоа и рекао:

— Како је ово дивна игра боја!

Г. Морисо пак, да и не скрене поглед са удице, одговорио би са дивљењем:

— Ово је ипак љепше од наших булеvara, зар не?!

*

Када су се сад поново нашли, снажно се рукаваху и чуђаху се околности, што су се у овако савршено промијењеним приликама срели. Г. Соваж је дубоко уздахнуо:

— Тако је то у ратно вријеме.

Г. Морисо је пак одговорио:

— Ах, каква су ово времена. Данас имамо први лијеп дан у овој години.

И доиста небо је било загасито плаво, обасјано блијештећим сунчевим зрацима. Размишљајући, у суморном расположењу, корачали су једно поред другог.

— А наш лијеп риболов? Јел' те, да су то драге успомене?

— Када ћемо опет на риболов? — питао је г. Соваж, свраћајући у једну кавану гдје испише чашу апсента.

Пођоше даље тротоаром.

— Могли би испити још по једну.

— Стојим вам на расположењу.

И сврнуше у другу кавану.

Када су из ње изашли, били су збуњени, као оно младићи, кад пију повише алкохола.

Г. Соваж, кога је спољни свјеж ваздух учинио напитим, стаде:

— Кад би сад отишли тамо!

— Куда?

— Па, на риболов.

— Али куда?

— Куда, већ на наше старо острво. Француске предстраже стоје код Коломба.

*) Ријеч је о опсади Париза, за вријеме француско-пруског рата 1870./71. г.



Познајем пуковника Димолена, он ће нас извјесно пропустити кроз предстраже.

Морисо је дрхтао од узбуђења.

— Добро, — рече — ја радо пристајем.

Два се пријатеља растадоше, да донесу своје удице.

Сат касније ишли су они великим путем. Стигоше они и сеоској кући, гдје је пуковник становао. Он се осмјехнуо, кад је чуо њихну молбу и одобрио им пролазак. Снабђевени путним исправама, пошли су даље.

Стигли су и предстражама, прошли су напуштени Коломбе и нашли су се у виноградима према Сени. Било је 11 сах. прије подне.

Село Аржентеј преко пута учини им се као да је изумрло. Аржмонтски и Саноаски висови доминирали су цијелом околином. Велика равница, која се простире до Нанта, била је пуста, сасвим пуста са својим кржљавим трешњевим дрвећем и сивом земљом.

Соваж показа на висове и тихо рече:

— Тамо горе налази се непријатељ.

Неки немир овлада њима, кад погледаше напуштену околину.

— Непријатељи!

Они га никад нијесу видјели, али су га осјећали већ два мјесеца око Париза, знали су да је тај непријатељ упропастио Француску, плачкао, убијао. Некакав сујевјерни страх помијеша се са мржњом, коју су осјећали према непознатом и побједном народу. Г. Морисо промуца:

— Шта ћемо радити, ако се састанемо са непријатељем?

Г. Соваж одговори са оним чисто париским подсмјехом, који се, поред свега, понавља:

— Понудићемо га са печеном рибом.

Али заплашени од велике тишине око њих, мало су оклијевали да се спусте у равницу. Најзад се г. Соваж ријеша:

— Напријед, али обазриво!

Ишли су доље кроз један виноград, сагнути, да их покрије лоза, звјерајући лијево и десно. Требало је да пређу још

кроз узану поорану њиву, па да стигну до ријеке. То учинише у трку, и кад стигоше ријеци, сакрише се за трску.

Морисо послушнички се на земљи, чују ли се кораци у близини. Није чуо ништа. Били су сами, сасвим сами.

Умирише се и почеше пецати рибу.

Маранстеко острво скриво их је у толикој мјери, да их са противне обале нико није могао спазити. Мала крчма на острву била је затворена и изгледала је као да је годинама напуштена.

Соваж је ухватио прву рибу, Морисо другу, а за тим су сваког минута извлачили удицу из воде, скоро свакад са малом сребрнастом рибицом на њој. Заиста је ово погодан дан био за риболов.

Рибе би трпали у мрежу, која им је стајала пред ногама. Били су пуни радости. Оне радости која завлада човјеком, када поново има удјела у уживању давно не осјећаном.

Сунце је све јаче гријало њихна плећа. Они већ ништа нијесу чули, нијесу мислили ни на што, били су равнодушни према свему, према цијелом свијету: само су даље пецали.

Од једном осјетише да се под њима тресе земља, а трус који осјетише као да је долазио испод земље. То је била јака топовска пуцњава.

Морисо се окрете, и пријеко, на другој обали, лијево, далеко, угледа Монт-Валеријан, са бијелим калпаком на врху: бијелим топовским димом, што га је сад избацио из себе. За тим се појави нов облак бијела дима са врха овог утврђења, па послије неколико минута нов пуцањ. Потом се чуше и остали, и с минута на минут избацивали су висови смртне дахове; Монт-Валеријан избацивао је бијелу пару, која се полагао дизала небу да формира облаке.

Соваж слеже раменима и рече:

— Чујеш? Већ почињу!

Морисо, који је поново осјетио да му удицу риба трза, поста од једном љутит. Обузе га љутина мирољубива човјека према дивљацима, који се на овај начин убијају.



— Заиста је грозно, убијати се као ови што чине!

— Грђи су и од дивљих звјерова, — одговори Соваж.

А Морисо, који је баш упецао шарана, изјави:

— Кажу, међутим, да ће ово све тако бити, докле год буде било влада.

— Република не би објавила рата, — рече Соваж.

Морисо га прекиде:

— Краљеви ратују са иностранством, а кад је република, имамо унутрашњих трзавица.

И мирно су говорили даље; расправљали су велике политичке проблеме здравом памећу мирних, безазлених људи, закључујући да потпуна слобода не постоји.

Монт-Валеријан је без прекида тутњао. Са својим топовским мецима рушио је француске домове, пустошио је све пред собом, убијао је жива бића, сахранио је многе снове, многа очекивања, надане среће, стварајући болове у срцима многих жена, дјевојака и матера, болове који никад не престају.

— Такав је живот, — рече Соваж.

— Реците правилније таква је смрт, — одговорио је са осмјејком Морисо.

У томе обоје задрхташе. Чуше кораке за леђима, и кад се окренуше, угледаше четири човјека; четири брадата оружана човјека, који су носили униформу, сличну слугама, и плоснату капу.

Два пријатеља испустише своје удице и покушаше да побјегну у правцу ријеке.

Након неколико минута стигоше их, везаше и однијеше на чамцу на острво.

Тамо око крчме, која је изгледала напуштена, видјеше они око двадесет пруских војника.

Један човјек циновског раста сједио је на столици, пушећи из велике порцеланске луле. Упитао их је течним француским језиком:

— Но, господо какав је био риболов?

Један од војника метнуо је мрежу са рибама, пажљиво донешену, крај официра. Овај се смијао:

— Но видите, посао није рђаво ишао. Само сад је ријеч о другоме. Чујте ме и не покушавајте ме заварати. За мене сте ви уходе, послане да ме уходите. Заробио сам вас и пушкараћу вас. Учинили сте, као да хватате рибу, да би тиме боље сакрили ваше намјере. Пали сте ми шака, тим горе за вас; у ратно вријеме тако то иде. Али пошто сте прошли кроз француске предстраже, значи, да знате и лозинку, без које се не можете вратити у Париз. Прокажите ту лозинку, па сте слободни.

Два пријатеља блиједи стајали су ћутке, кршећи нервозно прсте.

Официр их поново ослови:

— Нико неће никад сазнати за ваше ријечи, и ви можете мирно продужити пут. Ако се опирете, то вам је смрт и то одмах. Бирајте!

Стајали су непомично, а да отворе уста.

Официр показа руком на ријеку и мирно рече:

— Помислите, да ће те већ послје пет минута лежати тамо, на дну ријеке; послје пет минута. Зар немате ни за ким да закалите?

Монт-Валеријан је без престанка тутњао.

Два пријатеља стајали су право и нијемо. Непријатељ је сад на своме језику издавао заповијести. Премјестио је своју столицу, да не буде близо заробљеника. Дванаест војника постројише се под оружјем на двадесет корака од њих. Официр им се окрете:

— Дајем вам још минут времена, преко тога ни секунд.

За тим се нагло диже, приближи се Французима, узе под руку Морисоа, одведе га у страну и прошапута му:

— Брзо лозинку! О томе вам друг неће никад сазнати. Учинићу се, као да сам вам опростио.

Морисо је ћутао.



Официр је тад учинио исту понуду и Соважу.

И Соваж је ћутао.

Поново су стојали једно поред другог. Официр је почео командовати. Војници подигоше пушке.

Поглед Морисов паде случајно на мрежу, бачену у траву, близу његових ногу.

Један сунчани зрак обасја још живе рибе. Разњежио се. И поред своје храбрости, очи му засузише. Проговори дрхтећим гласом :

— Збогом г. Соваже!

— Збогом г. Морисо! — одговори Соваж. Стискоше руке и задрхташе од главе до пете.

Feuer! — командовао је официр.

Дванаест пушака плануше у једаред.

Соваж је пао лицем на земљу. Морисо, виши стасом, лицем окренутим небу, пао је на свога друга. Из прсију му суну млаз крви.

Официр је издавао друге заповијести.

Људи му се разиђоше, да се убрзо врате са ужетима и камењем, што су их

везали мртвима на ноге. По томе их понијеше обали ријечној.

Монт-Валеријан није престао тутњати. Два војника дохватише Морисо-а, друга двојица Соважа. Зањихаше тјелеса па их бацише далеко у ријеку. Када потонуше тјелеса, начини се круг на води.

Вода се узбурка, начинише се све шири кругови, таласи оквасише обалу и вода се умири. Видио се само мали млаз крви на њој.

Официр, који је до краја остао миран, промумла :

— Сад ће доћи ред на рибе.

Враћајући се крчми, спази у трави мрежу. Подиже је, погледа, осмјехну се и позва војника.

Војник са бијелом кецељом стаде пред њега. Официр му баца мрежу она два убијена човјека и заповједи :

— Испеци ми ове рибе, док су још живе. Биће изврсног куса.

И продужио пушити на своју лулу.

Иван Иванић



Ђенерал Дима на Клаузен мосту

— Војна у Тиролу —

— од Александра Дима —

Ево, како је ађутант Дермонкур причао о јунаштву мог оца.

„Војска се забавила у Болзану 48 сахати; оно што у овој војни изгледаше прије на трку но на рат бијаше тако дуго задржавање.

Ђенерал Делма остаде у Болзану да преглада трупе Лауданове и пут к Инсбруку. Остатак војске са ђенералом Димаом на челу, крену се сјутра дан ка Брихену да добије везу са војском ђенерала Керпена, који се бијаше упутио овим правцем.

Пут којим смо ишли водио је преко неке ријеке, која је извирила испод Црних планина и примала воду из Ријенте, а

утицала је у Еч испод Болзана. Пут је ишао час десном обалом ријеке, час прелазио поток и ишао лијево и пошље неколико миља прелазио на другу обалу. Одступање Аустријанаца било је тако брзо, да нису имали кад ни мостове покварити.

Ми смо маршовали за њима убрзаним кораком и готово смо очајавали, рачунећи, да их никад нећемо стићи. Но, у том нам наши еклерери јаве: да Аустријанци барикадирају мост Клаузен с колима и да су ријешили да нам ту спријече пријелаз.

Кад смо дошли до моста, нађемо мост потпуно закрчен, а иза моста видјели смо непријатељску пјешадију и коњицу.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А



Ђенералу је требало доћи поткрјепљење, али он на њега сад није ни мислио.

— Хајте, рече ђенерал, нека двадесет и пет људи заузму мост.

Двадесет и пет драгона бацише својим друговима узде од својих коња и не обзирајући се на пушчану ватру аустриску јурише на мост.

Посао не бијаше лак. У почетку двоколице бијашу тешке за покретање, а међу тим су и зрна падала као град.

— Хајде, беспосличару, рече ми ђенерал, шта стојиш, зар ти не мислиш да треба помоћи овим људима?

Ја скочим с коња и упрегнем се у једна кола, но како ђенерал није рачунао да ће мост бити брзо чист, скочи и он с коња и поче нам помагати. За тренутак својом херкулеском снагом, он је учинио више но њих двадесет и пет.

Кад сам већ рекао двадесет и пет, мало сам претјерао. Аустриска зрна онеспособише нам за рад пет људи, но на нашу срећу, стигоше нам у помоћ шездесет пјешака трчећи кораком. Они се распоредише на обје стране моста и отворише јаку ватру на непријатеља. Ова изненадна ватра збуну Аустријанце у нишањењу.

Ми побацамо двоколице и кола у ријеку и очистимо мост.

Тек што смо то свршили, ђенерал скочи на коња и јурну преко моста к Сену, не гледајући да ли ко иде још за њим. Ја повичем: „Ђенералу ми смо сами;“ — но он то или не чу, или не хтједе да чује.

Наједанпут се нађосмо пред једним одјелењем коњаника на које јурну ђенерал и како сви бијашу у бојној линији, то једним ударом сабље уби једног подофицира, огреба добро једног војника поред себе, а врхом сабље рани трећег.

Аустријанци нису ни мислили да два човјека имају толико дрскости да сами јуришају, покушаше да бјеже, но им се коњи јако узнемире и направе грдан неред. У овом тренутку стигоше и наши драгони заједно с пјешацима, који су јашили на

коњским сапима, и заробише одмах цијело одјелење аустриско.

— Клањам се, г. ђенералу, вашем ударцу, јер никад нисам видио бољи, рекох ђенералу.

— Пошто си још жутокљун, рече ми ђенерал, видићеш их још доста, док се не сврши војна.

Ми смо имали 100 заробљеника. Примјетили смо с друге стране села како се један пук коњице пење уз брдо. Чим је ђенерал видио овај пук, показа га драгонима, остави заробљенике пјешацима и пусти се у гоњење за пјешацима са педесет људи.

Чудновати смо били ја и ђенерал; — много смо рачунали на наше војнике. Аустријанци су мислили да их гони цијела војска, те су бјегали као луди. Пошље неког времена, ја и ђенерал остадосмо опет сами. Пошто смо дошли до једне крчме, код које пут прави лакат, ја се зауставих и рекох.

— Ђенералу, оно што смо учинили и што сад чинимо, није размишљено. Зауставимо се и причекајмо да се скупимо. У осталом, сам терен даје могућности да иза ове зграде мора бити плато, гдје би смо, може бити, наишли још и на уређеног противника.

— Добро, деране, рече ђенерал, иди те види да ли је баш тако, а за то ће нам се вријеме и коњи мало издувати.

Ја сјашем и пођем по зади крчме, но одмах примјетим, на даљини од 200 корака, три ескадрона спремна за борбу.

Вратим се одмах ђенералу и рапортирам му, но он без ријечи узјаха коња и упути се ескадронима. Ја узјашем коња и пођем за њим.

Тек што смо прешли сто корака могли смо лијепо чути и глас. Командант је говорио француски и лијепо се чуло:

— Ах, то си ти, црни ђаволе, рече му он. А, дакле нас два!

Аустријанци су звали ђенерала црним ђаволом.

— Направи сто корака, ја ћу још двије стотине, рече ђенерал и ободу коња. За то вријеме сам се ја дерао ђаволски:



— Овамо, драгони, овамо!

Непријатељ, рачунећи, да ће се сваког тренутка појавити наша војска, обрте леђа и командант поче први да бјега. Ђенерал их је сам гонио. Кад сам зауставио коња да очекам наше, окренем се и видим их на истом мјесту, гдје је непријатељ био мало час.

Али, кад смо се један пут већ скупили, није било начина да се ђенерал задржи и наравно пустимо се сви у гонење за Аустријанцима. Овога пута, ја наредим нашим тираљерима да извиде један споредан пут. Ми се задржимо, да нам се коњи издувају.

Послије једног часа, чули смо пушкарање, које најави, да су наши у борби са Аустријанцима. Ђенерал ме посла да извидим ствар.

Послије десет минута вратим се.

— Шта се ради доље? — упита ђенерал.

— Ђенералу, непријатељ је тамо. Један од наших војника, који говори њемачки, рекао ми је: да треба да се повучемо и пређемо мост Клаузен, јер непријатељ рачуна да ће се на том мјесту наплатити с нама.

— А, дакле он рачуна? Лијепо, идемо да видимо. Напријед драгони!

На челу наших педесет до шесет људи, ми опет јуришасмо.

Дођемо и до чувеног моста. Могли су прећи по три коња напоредо; ограде није више било.

Говорио сам ђенералу, да је непријатељ рачунао, како ће нас натјерати у бјегство. Ђенерал пређе мост, рачунајући да се Аустријанци неће смјети вратити за нама. Уђемо у главну улицу с нашим тираљерима и са 12 драгона, које је ђенерал послао као потпору.

Били смо на сред улице, кад су наши тираљери и драгони отпочели да отступају, натјерани једним ескадроном непријатељске коњице.

Страх је био велики. Он спаде и драгоне који су били с нама и сви побјегоше сем оне дванајесторице.

Са овијех дванајест људи ми зауставимо непријатељски јуриш и вратимо се к мосту, но дотле се и драгони разбјегоше. Ја и ђенерал опет остасмо сами.

Ђенерал извади сабљу и од сваког ударца његове сабље, палао је по један човјек. Ускоро сам се морао забавити својом личношћу, јер ме нападоше три аустриска коњаника. Једнога раним врхом сабље, другом одбијем чело, а трећи рани мене по рамену, ја се занесох и падох заједно с коњем у један шанац.

Мој Аустријанац, не прекиде борбу, удари ме још неки пут сабљом и би ме убио, да не извукох лијевом руком револвер и опалих. Не знам у прво вријеме, да ли сам ранио коња или њега, али што знам то је: да се коњ пропе, скочи и пошље 20—25 корака свали са себе коњаника.

Пошто се нисам више бојао за своју кожу, морао сам се вратити ђенералу. Видио сам га на улазу моста, гдје се бори против цијелога ескадрона и како због мале ширине моста нису могли долазити фронтом више од 2—3, то их је сјекао сабљом, како би му се ко примакао. Био сам удивљен његовом храброшћу. Некад сам историју Хорација Коклеса сматрао као басну, а сад сам видио да се иста ствар дешава пред мојим очима.

Покушам да се извучем испод коња и из шанца и почнем викати:

— Драгони, помозите ђенералу!

Што се тиче моје одбране, бијаше немогуће, јер ми десна рука бијаше ишчашена.

На нашу срећу, други ађутант ђенералов, који се звао Ламберт, приспије у то доба са једним поткрјепљењем свјежих трупа.

Он притече у помоћ ђенералу, који је дотле убио неколико, више њих ранио и почео већ да малаксава.

Ђенерал је био три пута рањен; један пут у руку, други пут у бутину и трећи пут по глави.

Последни удар, пробио му је и гвоздени шљем, али и као прва два бијеху му



само сљуштили мало кожу. Поред свега овог, у његовом шињелу било је седам куршума. Коњ му је погинуо под њим, али на његову срећу својом лешином закрчио је био мост, и може бити, да га је само та околност спасла, јер док су Аустријанци пљачкали његове бисаге и кубуре, он је имао времена да се дочепа

једног коња без гесе и да наново отпочне борбу.

Благодарећи напору Ламбертовом. ђенерал пређе у офансиву и предузме једно, тако дрско гонење, коме нећемо наћи слична у цијелој овој војни.“

Liseron



Фридрих Ниче^{*)}

„Макар се човјек колико му драго хвалисао својим самопознавањем, макар му се, колико год хоће, причињало, да је објективан: ипак на крају крајева нема ништа од тога свега до *своју рођену биографију*.“ Изгледа да су се ове неутјешне ријечи духовитог артисте, који бијаше још прије једног деценија мртав, и којег се физични живот недавно претворио у прах и пепео, односиле на сам његов живот и рад. Макар се Ничеова наука како му драго прецјењивала или омаловажавала, макар јој се дивили, макар је на све могуће начине побијали, ипак *најтрајније* а уједно и најзанимљивије што нам иза њега остаје, јесте и остаће његова *биографија*. Само она даје његовим дјелима садржине и смисла; без познавања његова живота, његове личности, његова расположења и патње постају та дјела ефемерним модним појавама, достатним да удовоље кућним потребама литерарних „Nachstapler-а“ и помодних звекана, а тако исто и усиљених филозофских догматичара и разметљивих фразера. Бијаше то поносна, управо аристократска жеља, коју је једном приликом изрекао Ниче: „Само неколико читалаца, које човјек у својој души поштује, и не треба их више.“ Као да је сам у напријед пророковао судбину својих списа! Али се његова жеља *на жалост* није испунила. На против. Може бити да

ни један њемачки филозоф није био тако много читан и цитиран, као Фридрих Ниче, али може бити и ни један тако рђаво схваћен, зло употребљен и компромитован, као он. Наглашени изрази из дјела „Herdenmensch“, „Herren-und Selavenmoral“, „Die herrliche blonde Bestie“ и „Der Uebermensch“ лијетају данас по ваздуху, и онајближи литерарни шарлатан игра се с њима тако господствено као с каквом лоптом, као да је он Ничеов надчовјек, који само у нечему предњачи Ничеу, и то што има здравља, те му оно даје права, да „мијења вриједност“ обичним моралним појмовима, као што на прилику какав берзијанац мијења вриједност појединих курсова према томе, да ли стижу добре или рђаве вијести са бојног поља у Кини или Африци. Тако се наставља у судбини Ничеових списа још и дубока трагика његова живота и настојања — јер он је побједник, који је лијетао од једне обмане к другој, био жељан чути одјека, а слушао бурно одобравање и филистарски пријекор, ропско имитовање и берзанску распродају; болестан умјетник, кога држе за здрава и снагом задојена филозофа, јер се његова дјела нијесу узимала у руке са естетско-умјетничком подлогом, него са социјалним дневним инстиктом оних „погибелних мислилаца“, на које већ Шилер у својим „филозофским пи-

*) Приликом смрти Ничеове сва свјетска журналистика писала је и резоновала о овом великом човјеку наших дана. Из масе тих сидних расправа, доносимо и ми неколико пабирака.



УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

смима“ обраћа пажњу: они су цијелим богатством свога оштрога ума окитили своје користољубље само за то, да га оплемене и подигну до система....

Мора се познавати историја патње Ничеове па да се има појма о грозној лепоти оног високог полета, до кога је овај болесни човјек узвио свој разорени дух, све до у регионе „свих сребрних тонова боје у природи“; морају се прелистати његови дневници и његова писма, у којима извјештава своје пријатеље о својим патњама, па да се схвати онај трагични раздор, који је постојао између његове физичне немоћи и душевне воље; мора се једном ријечју срцем пуним осјећаја пратити регистар његових патња све од дјетинства па до оног боног усклика Заратустрина: „Самопознавалац! Самоубојца!“ па да се узмогну растумачити све оне чудновате раскрснице његове фантазије, која сама себе загушује. Кад му је било пет година стиже га први ударац судбине: он губи оца и мјесто очинске његе упознаје он по свом признању само „сурогат очинског одгоја“, „униформисану дисциплину уређене школе.“ У „неодолљивој тежњи за универзалним знањем“ настоји он да скрши „укоченост законом одређене раздиобе и употребе времена“ и предаје се „каткада еруптивној страствености.“ Већ као 24-годишњи младић добија он позив у Базел за професора филологије, и тиме се натовари на младића бреме посла, које је за његове године и одвише тешко. Без сваке се сумње мора приметак његове касније болести тражити у душевном пренапрезању онога времена, јер већ последице девет година мораде он обуставити свој јавни рад у цијелом своме обиму. На то га је приморала болест у очима, која је, као што се касније испитало, потицала из афектације мозга. Када га је тада последице дуже времена видјела његова сестра, једва га је могла препознати, како прича у дирљивој биографији свога брата: „саломљени, уморни, постарјели човјек пружи ми дубоко ганут своју

руку.“ И сада настаје за Ниче-а доба најтежег мучеништва. Године 1880. пише он: „Тежак терет почива на мени. У пошљедној сам години имао 118 тешких наступних дана. Још сам живио, али тако да нијесам могао видјети ни у даљину од три корака.“ И од године до године повећава се његова патња „до врхунца хабитуелног бола,“ тако да он за своје стање не налази других ријечи него „животињско мучење и предпакао“! На задњих се шест година тужи он године 1882.: „Ох, какве године, какве патње, каква осама и досада живота!“ А „историју својих прољећа прије 15 година“ назива он „историјом грозота, фаталношћу пропадања и слабости.“ „Оронуло је мога здравља“ пише он своме пријатељу Ре-у „одвише велика, патња је постојана. Шта ми користи савлађивање сама себе и стрпеливост?“ Надлазили су на њ дани, недјеље и мјесеци, када га је „стајало великог искушења, да ли да акцептира живот.“ Није чудо, да је шта више једноч изговорио очајне ријечи: „Ја презирем живот!“ Као оазе у пустињи тако се и у историји патње Ничеове налазе поједине вијести о паузама у његовој болести. У овим паузама ствара он своја дјела, наравно у стању најраздраженије надосјетљивости и узбуђењу, као да је осјећао да се спушта ноћ и као да је за то хтио да са двоструком брзином и са двоструким нагласком изговори оно што му на срцу лежи, и за то бива свакоме управо незгодно при дуци, кад се у сред његова мучеништва намјери на тако непосредне излијеве његовог весеља за рад, као: „Сад сам лаган, сад летим, сад видим сама себе под собом, сад игра божанство у мени;“ или: „Зар није мој отац господство Изобиље, а мати тихо смијање?“ И чудновато. Управо они списи, који су никли у задњем периоду, када га је болест приморавала на фрагментарно стварање, данас се најрађе читају и биљеже данас основу новоме моралу и здравом модерном погледу на живот, док списи његовог првог периода, гдје културан

човјек са топлим осјећајима и јасним мислима заступа идеје праве културе, налазе милости само код некојих Немодрних, који се још заносе Шопенхауером и који још увијек виде у Рихарду Вагнеру нешто више, него бољег Мајербера. Умјетник, неимар, који је схватио и умјетност и живот као цјелину и који је из те цјелине створио опет цјелину, као „Шопенхауер као васпитач“ или „Рихард Вагнер у Бајрајту“ баца се данас међу људе и духове од масе. Па ипак би било неправдо, кад би се из ових и сличних мишљења, која се налазе у задњим списима његова периода болести, хтио конструисати какав систем или шта више, како се то често догађа, догмат непогрјешивости индивидуализма. Личност као што је Ниче не може се поправити, ту треба просто настојати да је разумијемо и као цјелину схватимо.

Познавању његове личности допринјела је свакојачко највише г-ђа Јелисавета Ферстер — Ниче у биографији свога брата, која је пуна пијетета и љубави, па онда једна проста и танка књижица, која између многих и многих списа о Ниче-у има за то своју нарочиту вриједност, што се у њој не филозофира Бог те пита куда, него се лијепо и тачно држи предмета, стављајући себи као основу афоризам из Ничеова дјела: „Menschliches Allzumenschliches“: „Најбоље ћемо моћи представити какав важан предмет тако, ако боје за ту слику узимамо из сама тога предмета, тако да нам се сама цртарија рађа из граница и прелаза боја.“ То је есеј „Фридрих Ниче, умјетник и мислилац“ од проф. Др. Алоиза Рила (Dr. Alois Riehl), који је изашао у Фромановим „Klassiker der Philosophie“. Све оне замршене загонетке, које нам задаје болесна фантазија Ничеова, настоји ова књижица одгоненути само на темељу његова живота и његових дјела, па нам за то и изгледа врло zgodним онај закључак, до којег проф. Рил долази: „Ниче је декадент, али то је уједно и схватио и бранио се против

тога. Он је декадент са инстинктима здравца човјека, па за то је морао сувише цијенити — *прецијенити* живот, изобиље живота, а тако исто како се и ради чега се живот употребљава. Он је болесник, али који се чува, да из својих патња не изведе какве закључке против живота. Он признаје патње само да не узнегира живот; он чини патње извором снаге, дисциплином воље; одатле датира она његова подозривост према свему што удара на вољу, према свакој врсти осјетљиве слабости, према самом сажалјивању. Што је Ничеу у животу недостајало, то је управо и пренио на слику живота, која му је као узор лебдила пред очима. Њему је требало „неколико великих перспектива душевно-моралног хоризонта“, па да узмогне подносити живот. И тако сниваше он о непрестаном и вишем развијању човјеку изван свога бића па све до надбића; он сниваше о надчовјеку.“ Уједно подсећа проф. Рил, да се код Ниче-а никако не сметне с ума умјетник и пјесник. А то је баш од нарочите вриједности у тој паметној књижици, јер је Ниче прије свега умјетник, шта више још и ондје гдје он већ почиње да руши. Он је сам причао један пут, да је само стојало до неколико спољашних случајности, па да би се он усудио да постане музичар. Као умјетник или ипак као човјек са умјетничким осјећајима започео је он свој литерарни рад. Његово прво дјело бијаше: „Постанак трагедије из духа музике“. Кад се први пут дочепало Шопенхауерова дјела „Свијет као воља и представа“ и кад му је то дјело обузело цијело мишљење и осјећање, забиљежио је он у свој дневник: „Овдје ме је угледало пуно несебично сунчано око умјетности.“ Његово друго дјело, такођер докуменат његова чисто умјетничког осјећања, управљено је против Давида Штрауса, негерманско-софистичког противника Шопенхауерова умјетничког погледа на свијет, док се није у своме дјелу „Рихард Вагнер у Бајрајту“ подигао до потпуне сунчане висине бајрајтских по-



гледа на умјетност и културу, скроз умјетник, којег је најплеменитије одушевљење у ненакривљеној до данас љепоти стила. Како се у Ничеу увијек у пуној мјери огледао умјетник, то доказују и сама његова познија дјела, када већ олавна не сматра биће свијета и човјека умјетничким актом, нарочито у оним ставовима, гдје говори о умјетничкој употреби њемачког језика. „Згодна је вријеме, да се већ једноч *артистички* позабавимо са њемачким језиком. Мора постати најприје рукотвор, па да истом из тога постане умјетност... Ниједан од данашњих културних народа нема тако рђаве прозе, као њемачки. Пошљедица је тога да Нијемац познаје само импривизирану прозу. Нијемац не чита гласно, не чита за ухо, него чита само очима: он је при томе стрпао своје уши у ладницу... Проповједник је само знао у Њемачкој, шта је словка, колико важе једна ријеч, у колико једна реченица ула-ра, скаче, јуриша, трчи и ишчезава; он је једини имао свијести у својим ушима. Ремек-дјело њемачке прозе је ради тога, по души говорећи, ремек-дјело њезина највећег проповједника: у односу према Лутерову Светом Писму све је друго само — литература.“ И овај човјек, који је тако живо умјетнички осјећао, да је он и при употреби њемачког језика морао задовољавати своју тежњу за умјетничким дјеловањем, јер му је ноћ, која се спустила на његов дух, уграбила његов велики јединствени умјетнички идеализам, тај је човјек данас модни филозоф, којег се

дјела данас читају не може бити ради тога, да се при томе умјетнички насладе или да дознаду, *која* личност и *како* она из њих говори, него само ради тога, да се из неразумно покупљених мрвица скује нека наука, која негира најбоље и најчовјечније, што живи у нашим грудима: сажалење. Што је велико, племенито и плодно створио, то живи данас само у кругу једног малог скупа; а што је на против поставио као нове „вриједности“, то је већ душевна својина цијеле наше либералне и социјалистичке каванске интелигенције. Макар некоји и називали каснијег Ничеа, који се отуђио од Рихарда Вагнера, „фанатичним либералом“, ми немамо ништа против тога; ми се Нијемци држимо рађе оног здравог Ничеа, који нас је раме уз раме са Рихардом Вагнером хтио довести до највишег степена културе и који је у дну своје душе још и онда остао вијеран своме поборнику, када му је грозна боља ставила у руке оружје против свог рођеног дјела. Чамбрлен прича у својој књизи о Вагнеру, да је Ниче отпутовао у Луцерн нешто мало прије, него што је густа копрена ноћи обавила његов велики ум; ту се одвезао у Трибшен, гдје је често пута боравио са Вагнером, и сјећаше са свијем на страни код језера. Изгледало је да му је једина забава то, да шара штапом по пијеску. Али кад се његова пратилица сагнула, да му загледа у лице, опазила је, да из његових очију потоком цуре сузе... А овом ћемо епизодом да окитимо успомену на Ниче-а.“

Ст. Ж.



У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А



Женева, 15. јулија 1900.

Корачајући јеном неуређеном и занемареном алејом која води са једнолике обале Копеове од женевског језера у двор госпође де Стал, или глатким друмом који ту недалек у Фернеју води у замак Волтеров, ви осјећите сваки пут религију хаџије који посвјећује света мјеста. Чини вам се да сте на кратеру који је својим огњем освијетлио вијекове, својим хуком заглашио све буре свога времена, а својом лавом засуо толико вјековних предрасуда. Осјећате се у ријетком крају који некад бјеше насељен расом која је изнад људи; на једном парчету Олимпа; на путевима који бјеху вене у крвотоку једног вијека. Обузима вас онај занос који је једном француском пјеснику причинио да је у умјетничкој Италији узимао за Мадону сваку мајку с дјететом у наручју.

Ја сам с том религијом ушао на широку капију госпође де Стал. Огњено јулско послуже подне. Копе успаван. Језеро одбија са свог стакла свјетлост која се разлива по мрким крововима историјског села а падо по шумама платана и кестенова око двора. Неколико једрила по језеру и неколико чуперака облака изнад Копе-а, Широке обале губе се у дивљачној панорами — лијево према Жири, десно према Монблановим подножјима. На хоризонту пробило неколико врхова алпјских са бијелим тјемом високо у небу. Надамном у грању зуји манити подневни дитирамб комараца; по земљи трепери јара. Ово је један од оних дана јулских,

када је вјеровати да могу падати из неба познате печене шеве....

У Женеви су ови дани савршено несносни. То је сезона купања у Арви која нам доноси алпјски лед док Женева као Помпеји изумире у огњу и цијела варош удара на једно огромно печење. То је сезона мирисног мискат-грожђа, Енглеза, стјеница, алпјске љубичице и кашља. По сјеновитим парковима нико осим пензионираца који се вајкају на несаницу и рђав апетит, по који заостао ђак, и по која гувернанта са обично омањом дјецом, која нису брбљава кад се врате кући. — Но у Копеу наиђе по који пут онај тихи лемански вјетрић који вас умива мирисом и отире свилом свога крила, задахњује вас ријетким сеоским ваздухом и дахом покошене траве.

Двор у Копеу!

Импесија која вам је остала читајући о оним знаменитим данима и вечерима у овом двору, о оним састанцима једне душевне елите француског друштва, које се окупљало око најдуховитије жене свог времена — како ли та импесија смрзава пред данашњим двором у Копеу. И овдје у чијим се салонима расипала бујица елоквенције и духовитости једног малог ивера који је отпао и заостао био од великог елоквентног и философског XVIII-ог вијека — ту у двору некадање Краљице Мисли, међу зидовима гдје су тако дуго боравили мозак и срце Француске — сад је ту тако тихо.... Изгубили смо се у сни-

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

јевању и компарацијама да нас не разбуди у једну ирониичну јаву недотупавна бесједа чувара који вас уводи у богате салоне, да вам одекламује над сваком стварчицом своју лекцију, бесвјесно као сомнамбул и с важним лицем. Али кад већ уђете у овај тако импозантни замак, онда вас обузима једно свечано расположење којему та тишина тако приличи. Има нешто манастирско, религијозно у томе ћутању које налачи на короту, побожност и сузе. А то тако допуњује историју ових одаја. Јер ми смо у гнијезду Коринином! Ја бар волим да се госпође Стал сјећам за тренутак више као Корине него као Минерве. Има нешто у њеном интимном животу које нас на то упућује. Јер то је она лијепа плачна Психа која је тумарала цијелог свог живота тражећи познање и истину љубави, уснивену некад у првој младости на Леману, а коју је видјела тек поред самртне постеле, — љубав која бјеше њена религија, њен живот и њена цијељ. Јер и та тако витешка Минерва из Револуције и Првог Царства, с убојним копљем и кацигом, зар не бјеше само преобучена Делфина под чијим је оклопом ударало свагда једно расплакано и њежно срце, које и онда кад је мрзило показиваше само колико бескрајно воли! Мадам Роландовици право је име Револуција, а Мадам де Стал право је име Република. То су двије Музе ових двају истинских величина прогреса. Али Госпођа де Стал је прије свега пјесник, која није била геније, „али која се у двије три прилике довинула до самог генија“ како рече један одличан француски писац; која је написала неколико рђавих стихова, којих се данас више нико не сјећа, и два романа сасвим осредње вриједности; али кад смо у њеној кући ваља да знамо да смо у дому једне Музе која је инспирирала најљепшу појезију овог највећег лирског вијека, да смо на огњишту гдје се зачела прва искра оног животворног огња који је освијетлио и загрљао истинским животом ово поетско стољеће,

искра Романтизма, и да смо у колијевци у којој је проплакао витешки Хернани.

А кад смо год у кући писца који је пјесник, ми осјећамо једну посебну сугестију. То је случај свугдје гдје је писцу „историја његова живота у историји његова срца,“ то јест, гдје је живот његов у толикој вези са његовим дјелима да им је он често извор. За то нам у Копеу сваки портрет, биста, књига, свака стварчица много више каже него у Волтеровом Фернеју, јер живот приватни Госпође де Стал то је једно посебно дјело у којој свака од ових ствари сачињава можда једну његову страницу. То су странице из *Делфине* и *Корине*. Јер има великана који су истински великани, али осим њихових дјела, интересује нас можда још само да знамо колико је била широка њихова лубања, или колико је килограма био тежак њихов мозак!

Госпођа де Стал није за се никад рекла да пише да живи а да не живи да пише — да употребимо ону баналну фразу која се нашем свијету тако допала. Писање њено бјеше само једно средство, начин да круг својих слушалаца прошири и изван свог салона и да им комуникује своје мисли расипане у омпровизацијама по променадама у Копеу, возњом по језеру и околини, или у својим салонима оvdје и у Паризу, у друштву својих редовних гостију, стојећи пред камином, у немарној пози и с рукама остраг. Или још више: то бјеше начин да се учини више љубљеном „јер таленат жене ваља само да послужи за средство да јој прибави што више љубави.“ Вулканска страст за љубављу и слободом није се никад гасила у њој. Она је томе жртвовала свој мир и свој живот као и многе жене, али још и више — сав свој пространи гениј, и то до резигнације и ропства. Нигдје можда томе одвећ сличног примјера. И нигдје можда није јаче утјерана у лаж тврдња једног психолога који писцима намјењује најсавршенији егоизам, да би им

могао занијекати истинску љубав и емоцију свугдје осим литературе. Јер Госпођа де Стал ништа можда не би учинила лакше него се заклела да никад неће написати оно импозатно и епохално дјело које се зове *De l'Allemagne*, да је француски Цезар волио више жене него крваве литије по Европи и Африци, и да је за *Клеопатру*, како се она у овој прилици назива, био мало више Цезар а мање Наполеон. И можда на једну ријеч Леонса (Жилберта), Нарбона, Констана, де Рока, она би јурнула у огањ *Корину* или *Делфину*. Тим хоћу да речем од коликог је интереса за путника који дође у Копе свака стварчица у дому писца, чији је живот тако мало „писао да живи“, а тако много живио да љуби. И колико нам сваки портрет изазивље сјећања, и свако сјећање разних расположења.

Ено на примјер неколико позлаћених дрвених сабаља и старих пиштоља на камину у раскошној соби која води десно из салона. Два три предмета који су у стању да вам изазову интимни живот у овој кући прије неких деведесет година, једно засебно вече, на примјер, доље, у сали библиотеке, гдје су се послје вечере окупили Госпођини гости да виде представу *Адромак* или *Сида*. На малој позорници овог замка он и она, једно друго *Он и Она* — Госпођа де Стал и Бенжамен Констан два јунака из њезине *Корине* или његовог *Адолфа*, те двије аутобиографије двају великих духова, те двије психологије двају људских срдаца. Он је Пирус а она Ермиона. На малој позорници рецитирају се са истинским пјесничким заносом странице великих класика, и све жубори и звони у музици Расинових и полету Корнељових стихова — док у публици сједе Сизмонди, Шлегел, Бонштетен, принц пруски Август, Проспер де Барант, по који пут Жозе де Местр, Госпођа Рекомје „et sa cour de soupirants“, Захарија Вернер, „апостол и професор љубави“, Шендоле њен омиљени пјесник, и тако даље.

Pyrrhus

Me cherchez vous, madame?

Un espoir sicharmant me serait-il permis?

И то неколико дрвених сабаља што су оставили глумци у драми свог сопственог срца, подсјете вас на постанак *Корине*, *Делфин*, *les Passions*, и т. д.

Али да уђемо.

У ходнику, одмах на уласку, сретате величанствену мраморну статуу њеног оца Некера, министра за вријеме Луја XVI., и писца *Eloge de Colbert, L'importance des opinions religieuses, Fragment sur la société française, Bonheur des sots*. Рад је једног познатог талијанског скулптора; представља Некера у природној величини, с ногом, у пози говорника. Пред њим се сјећа човјек и нехотице оне пакосне Хајнеове ријечи своме стрицу који га је волио и помагао: „Знаш стриче, најбоље што имаш при себи, то је што си стриц Хајнриха Хајнеа...“

Лијево је од библиотеке соба гдје је спавала лијепа господарка замка. Лијепа? Хајне вели: „Није била ружна — ни једна жена није ружна — али се може рећи: да је лијепа Јелена Шпартанска тако изгледала, тројански рат не би букнуо, двор Пријамов не би био спржен и Омир не би никад опјевао гњев Ахила Пелајдовића.“¹ Али кад застанете пред сликом Жераровом, која је и једина у репродукцијама, морате ипак признати да је Госпођа де Стал најљепша жена од свијех које су писале. Сви који су о њој говорили признају њене ванредно лијепе очи, црне, дубоке, ватрене, страсне. Коса бујна, црна и коврцава која са великим познатим њеним кашмирским турбаном даје јој изглед султаније; усне веома лијепо разрезане „елоквентне и онда кад не говоре“, како за једну другу велику жену вели један писац. Она не спада у ред жена које се зову лијепе, него оно што је још више, величанствене. И што вас за њен лик необично везује то је онај тако импреси-

¹ *Deutschland*.



ван израз велике и добре душе. Мора да је ријеч са онијех усана бацала у пијанство оне који је слушаху. Мишле, који је мало занесен њоме, вели: „Имала је дивне мишице, ванредно лијепо грло и плећа као Јунона. Њен поглед бјеше један свијет за се. Њена је ријеч очаравала. Највећи њен непријатељ, слушајући је, не би се могао уздржати да не помисли: о, доброг, о племенитог, о честитог створења.“¹

Соба је пуна огледала, портрета које је радила сама она. Осим свилених ружичастих кревета са широким балдахиним, у стилу Луја XIV., ту је и једна стаклена кутија са једним од њених турбана, око којег се толико бављаху њене противнице и противници, али којег ни једна машамодкиња није више оговорила од Хајнеа. Из њене собе улази се у собу Госпође Рекомје, њене „belle Juliette“ која бјеше чарњиног млађег друштва, одиста једна љепота античких статуа. Осим једног уског кревета са балдахиним и једног стакленог ормара нема више ништа у соби Жермине пријатељице. У стакленом ормару је неколико аутографских хартија, писмо Лавоазје-а, Шлегела, Г-ђе Рекомје, једна свешчица рукописа из *Корине* са свима исправкама, затим acte de naissance (крштеница) Госпође баронице де Стал, са рођенданом 22. априла 1766.

На овоме ћемо дану да се мало задржимо. Он је испунио тако много страница у историји Француске. За то име, као што знамо, везано је тако много идеја и факата. Оно је претходило догађајима најодсуднијим у животу Француске, с којима се доцније тако блиско спојило: Револуцији, Републици, Царству Бонапартином и књижевно-умјетничком преокрету, Романтизму. У неким од њих она је као златна жица у камену, у неким као једна од вѐна живота, у неким као душа и елемент снаге. Јер ничим није јасније обиљжена велика снага ове жене него кад

се рекло: док је Марија Антоанета била царица у Паризу, Госпођа де Стал била је царица цијеле Француске!¹

Одгојена је у кући у којој се окупљало све што бјеше најотмјеније у народу ког је она доцније назвала „аван-гардом човјечанства“. Њена мајка, једна интелегентна Женевкиња, пуна женских скрупула и амбиције, већ је имала један од оних историјских салона париских. Мала Жермен, на сточици поред нога мајчаних као маче, свагда претворена у око и ухо, научила је да говори језиком ког је слушала у њиховом салону, језиком Бифона, Томаса, Смарда, који ту дискутоваху и Мармонтела и Ла Харпа, који ту декламоваху — дакле у друштву у којем се расипаше задње благо француске елоквенције XVIII. вијека. Већ са те сточице зачуђаваше своје госте чудном хитрином сазријевања у мислима, као што зачуђавашу Данте, Тасо, Бакон, Паскал, Мур, Мајербер, Моцарт. У четрнаестим годинама већ помаже оцу на финансијским и политичким списима. Прва јој забава — Русб, прва наука — философија. Необично добродушна, њжна, сентиментална и готова да проспе сузе при малој емоцији. *Вертер* је, по правилу, доводи у грозничаву узбуђеност. Њој и није ништа велико што је не нагони на плач, по познатој изреци. Нестална, несолидна при студији, не идећи ни у чему до краја — што је својина свих великих духова. Али необично лаког схватања, снажне меморије, ватрене страсти да све сазна, и све обгрли, и ако непокорна свакој методи и немоћна да поднесе правила и гвоздене конзеквенције. „Ја знам све а што не знам то не постоји“, одговорила је једном пријатељу на замјерку да није једну ствар разумјела. И ја одиста не бих умιο рећи да ли је осим Мадам де Севиње и Жорж Елиот било жена са широм ерудицијом. Литература, политика, умјетност, философија, то је њен свијет; изван тога за њу је све

¹ Hist. de la Revol.

¹ Albert Sorel.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

пусто и празно, али у потпуном пространству овијех наука, дух Госпође де Стал крстари као орао. Право дијете XVIII. вијека предана сва мисли, медитацији и рјечитости.

Шетње јој бјеху несносне и заморне; природа јој није ништа говорила, као Сократу. Она је хладна за један од најљепших дијелова свијета — за женевско језеро, за овај изглед пред којим се отварају прозори њеног замка у Копеу, азур воде и бјелина алпијских ледењака високо у провидном небу. Позната је њена изрека да би свагда затворила радо прозоре пред самим напуљским заливом, док би миљама пјешачила да се разговори с једним ученим пријатељем. Тај недостатак у осјећању за љепоту природе тако отворено плаче у њеним романима; јер колико би само рјечитост Госпође де Стал била у стању да дадне гласа и живота на листовима Корине и Делфине гдје је ријеч о земљи наранача! Шендоле се чудило како је могла да буде ова велика душа тако индиферентна према природи, коју је из замка у Копеу могла да вади у најљепшим манифестацијама југа. Она се чудила тако исто да је имагинација Швајцараца тако хладна и непоетична поред оног богатства и шаренила пред његовим очима. И ми сви путници, који смо прошли Швајцарску, нијесмо јамачно могли да се од те помисли уздржимо пролазећи Алпе и силазећи на небеска језера која су се међу њима разлила. Отуд се у овој земљи свагда осјећам као у једној великој млекарници; Швајцарци ми као мухе облијећу свој кајмак и као да им се срце усирило за све што је умјетничко и литерарно — и поред оно неколико имена чији број ни мало не зачуђава. Овај рационални и позитивистички дух, ова чудна хармонија између три потпуно разноврсна народа показује колико је на Монблану студено Музама, и колико је практичност укочила овај народ. Швајцарска је по цијелом изгледу образац будућих држава: кад мјесто крви потече кроз нашу дјецу млијеко, а

с лијеве стране груди закуца сирац, и кад сва умјетност буду можда трговачке плакате!

Госпођа де Стал је становала у Копеу само кад је морала; Париз на којег нам се Волтер онако свесрдно баца каменом у својој кореспонденцији, њој је једини крај гдје мирно дише. Њен салон у Копеу намјештен је свагда као њен салон у Паризу: само да заборави да је у Копеу и на Леману!

Јер њојзи треба друштва, живота, жагора, и опет друштва. И кад га се сита насити, она опет чезне за њим. *Je voudrais bien recommencer*, бјеше њена свагдања жеља. А ту се истиче највиднија црта њеног карактера — њена позната страст за конверзацијом. *Causar, c'est vivre* (разговарати се то је живјети), „Конверзација је њена инспирација и њена Муза“, вели један савременик. А та страст за говором у ње толико отворена, то, осим њеног спола, чини још вијек чије је она дијете и који је вијек рјечитости и друштва; затим њено васпитање, које је васпитање у друштву, у салону њене мајке. И знати говорити, то није за њу само врлина човјека него и потреба и услов великог духа. „Геније мора знати да говори“ — њезине су ријечи; „јер они који неће да буду пресуђивани по оном што говоре, не заслужују већма да буду пресуђивани ни по оном што пишу.“ А геније Госпође де Стал знао је да говори не само много, као сваки добри геније жена, него тако лијепо, можда љепше него ико свог времена. О њеној елоквенцији постоје читаве легенде. Друштво најдуховитијих људи окружавало је свагда ову велику жену, као што окружују дворјани какву лијепу краљицу на Истоку. У том друштву пламтио је њен гениј и она је осивавала своје друштво сјајем својих идеја као мађијском свјетлошћу бенгалског огња. Све је било нијемо кад је она говорила. Духовити Сизмонди говорио је о њој: „кад би њен глас престао у салону,



мени се чинило да сам на балу чија је олуја музике наједном умукла.“ Госпођа де Тесе, говорила је: „да сам Царица, наредила бих да Мадам де Стал вјечито говори.“ Шендоле вели, да је њен говор био много бриљантнији и од самих њених списа. Нигдје, веле, интервала између мисли и ријечи; то бјеше једна ораторска душа, која да бјеше човјек, била би оно што у енглеској држави Фокс а у француској држави Ламартин.

Но да говори, то не бјеше само њена најмилија забава, него и најпотребнији тренутак: то је час у ком су се зачињала њена дјела. Један дух, ког је самоћа само расијавала, требао је друштва да се у њему прибере и да се инспирира, и да свако своје дјело најприје *изговори*. То бјеше у њеном салону, поред камина, обично стојећи, немарно, фамилијарно и с рукама остраг. У том тренутку импровизације тонуле су и нестајале можда толике идеје у аплаузу и дивљењу, као што су тонуле идеје Шамфора, Констанана и Риварола, или идеје Дидра, или као што се расипала универзална ученост наших старих дубровачких научника од којих је остала појезија, по цијелом изгледу, најблеђа њихова репрезентација.

Сен-Бев прича¹ о њеном начину стварања, по Шендолу, ово: „Радила је онда кад јој је Шендоле био гост своје дјело *О Литератури*. Свако би јутро израдила по један чланак тог дјела. О ручку прије тога, или у вече у салону, метнула би на сто аргуменат којег би хтјела да обради и изазивала нас да говоримо о том предмету, али у ствари говорила је само *она* и чланак бјеше сутра дан написан“. Никад у ње нарочите собе за рад, нарочитих сати или сто за писање. Своје је мисли бацала на хартију онако у лѣту, у салону крај камина, на променади, на вожњи, при ручку, или у јутру за вријеме тоалете, кад је слушкиње чешљају. Ни једна посјета и у најнезгодније часове,

није је узнемиравала; све њој бјеше добро дошло што је побуђивало да говори. Кћи рјечитог XVIII. вијека, и рођена у народу коме је духовитост и елоквенција у крви, духовитост свјежа, непретенциозна, тако фамилијарна, збијена понекад у једну једину изреку о чему би се другдје писале дебеле књиге. Сјетимо се Шамфора, чије је поједине изреке присвајао Шопенхауер и њих гранао у читаве теорије. Француска елоквенција биће једина у стању да једном и у нашој књижевности истисне малтретирано начело *пиши како говориш*, кад се говори тако рђаво; и да нам створи љепоту ријечи изнад уличке елоквенције, која иде и даље од политичких и књижевних листова. Њемачки уплив који је у нас свагда још најјачи никад то неће учинити. Њихова нас догматичност кочи; њихова хладна збиља сапиње лежерни српски дух, а њихова елоквенција и колико је они имају, то је из преко Рајне, то је из земље гдје она расте, гдје је нашао Хајне да је настави Ниче и његови сувременници. А од како је наша генерација почела да образује свој укус међу Французима, од онда, изгледа ми, да се датира у нас правилно схватање лијепог, нарочито форме. Онамо, према Француској треба да пукне наш зид за којим се у имитацији једемо међу собом као рчци; поред руског уплива који у нас све више расте, само ће још тај моћи да пречисти укус и књижевност уступи књижевницима. Француска, ако није свагда рађала идеје и мислила за цио свијет, оно су те идеје јамачно само онда биле истински велике, кад су се у њој кристализовале.

Но прије сваког збора о идејама славне Госпође из Копеа, задржимо се пред ова два лијепа портрета у њеном салону. На живим њиховим бојама разлила се свјетлост јулског леманског по подне, свјетлост с оне стране језера, са врхова увијених у љубичасто, који се губе у руменилу и нестају у плаветнило дубоко у Савоји. Та свјетлост пада са обала у валима као разнобојни вали свјетлости који

¹ Chateaubriand et son groupe littéraire.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

се разлију по иконама, пролазећи кроз шарене прозоре какве катедрале.

Један портрет представља лијепу Госпођу као дјевојку, други као жену. Гледалац не може да не пређе у мислима тај пут Корине из илузија њене дјевојачке младости у празну и суморну јаву брака, гдје није једном замрла мисао пјесника, као лађа с југа која доплови у ледени норвешки фјорд. Пред ова два портрета ви се сјећате туге Делфинине и суза Корининих.

Мајка Жерминина бјеше се ангажовала да створи својој кћери један велики брак. На сваком прсту бјеше по један од њих: најприје славни енглески државник Пит, затим Мирабо, (чија слика стоји поред Шлегелове у Госпођином салону), а који од Жермене Некер бјеше старији за неколико година, па онда Наполеон Бонапарта, и ако за три године млађи од ње, и онда много мање славан него она. И тај велики брак свршио се на довољно биједан начин; никад можда савршенији буржоаски брак, и нигдје можда вишег финансијског пораза за министра финансија Некера. Жермена се удала за барона Стал-Холштајна, шведског посланика у Паризу, одличног дипломату и одличног расипника. Срце Жерминино није се ту питало. И ту почињу ето прве странице *Делфинине* и *Корине*. „Свак је тог мишљења да Некерова кћи није учинила добру партију“, зучала је по својој махали руска царица (Катарина II.) које се и то тицало.

Но туга Делфинина није се одмах расула у сузе. Примана у царски двор у Версаљу, непрестано у преписци са Густавом III. краљем шведским, још се Госпођа де Стал хранила сујетом жене. Затим отвара Салон, много већи и са ширим друштвом него салон њене мајке. И наступа опет бујица елоквенција онај *assaut d'esprit*, (јуриш духа) како кажу Французи. „И никад више живота и духа нико није видио“, говорили су њени гости. А наскоро затим долазе велики политички догађаји. Небо из којег ће се про-

сути грови револуције, почело се бјеше мутити. Салон Госпође де Стал постаје мозак Француске и снага државе. У њему се окупљају најупливији духови и рјешавају накупљена питања. Али тад салон постаје и предмет најжучније ироније, предмет подвала и пријетња; Риваролови сарказми, де-Метанови чланци, и оговарања по свима париским круговима. Од њених пријатеља бјеху ту главни Талеран, Нарбон и Матеј де Монтморенси.

Нарбон бјеше млад, ванредно лијеп и изнад свега духовит. Осим тога предмет полу-поетичне а полу-скандалозне легенде која се повраћала за његовим рођењем. Говорило се да је ванбрачни син Луја XV., поникао у једном одношају у фамилији, које је у очима париских дама бацало тешку сјенку на лијепог Нарбона. Госпођи де Стал било је тад 26 година, оно жестоко подне младости кад нам се сунце живота попне изнад главе и удара право у тјеме. А Нарбон бјеше тако лијеп, и што је најфаталније овдје — тако много духовит; а срце Госпође Посланиковице бјеше само срце госпође посланиковице!

Нарбон њеном протекцијом постао је послвије министар а играше главну улогу у историји Француске године 1792. „У тој буни бјеше Нарбон њена једина мисао“ вели Мишле. — „Но, Госпођа де Стал може бити једном већ мирна — Нарбон је ето постао министар“, писаше Марија Антоанета. Говори, које је Нарбон држао, и који су дизали буру од аплауза, држе се за извјесно дјелом Госпође де Стал.

Но доцније наступа корупција. Госпођа де Стал, која бјеше душа свог салона, а салон њен највећа снага у Француској; када како се рекло, бјеша царица Француске док царица Марија Антоанета бјеше царица Париза, — поче да слаби у свом упливу. Штампана пуца на њен салон и њену личност, нарочито *Actes des Apôtres*: „то је bacchante револуције, једина жена у Француској која би преварила у



њен спол.“ С падањем њене снаге — пао је Нарбон.

Али салон је и даље постојао да у историји Француске запреми неколико најрјечитијих листова. И што Госпођа де Стал није постала друго звоно Револуције и поред тога што је неколико пута, изгледа, држала Француску у својим рукама, о томе један писац вели; „Француска револуција имала је два смјера 1. слобода лична и слобода политичка, 2. реформа друштва и реформа државе. Госпођа де Стал само је радила на овом другом, док оно прво бјеше маси главна ствар. Главна, најпрешнија и најнужнија ствар бјеше да се укине власт госпoде, да се прокламује слобода лична, слобода имаовине, затим прокламовање једнакости.“ Ту је ето племенита мисао Госпође де Стал ударила на пруд.

Госпођа де Стал била је философ, социјолог, моралиста, али не политичар по инстинкту и поред дубоке политичарске ерудиције и свијести. Била је одвећ племенита и њежна кад је требало да се пређе са ријечи на дјело, са оног што је поетично док је у идеји, на оно што је грозно или ниско у средствима да се оствари. Затим је била жена и пјесник — обоје, на жалост, често подједнако фатално у таким приликама. А отуд и њена неконзеквенција: најприје јој је уставна монархија била најсавршенији облик државе — мишљење које ни данас није посве изгубило кредит; њен *prince éclairé* то јој је као познати Хобсов *Léviathan* или Ничеов Надчовјек. Послије постаје републиканка, можда чак најодушевљенија републиканска душа овог доба, која изван републике не види среће Француској. Револуције се с почетка грози, ужасава се њене паљбе и крви, види у њој само огањ који прожидре; доцније је правда, тумачи њен освећен карактер и спасоносан уплив, као што је мало ко хтио и умио. Али та неконзеквенција нигдје није очитија него према Наполеону.

Кад се упознала с њим, било је то у једном салону. Био је већ славан као ју-

нак и војсковођа, и велику и духовиту Госпођу занио је својим духом и држањем. „Велик је својим духом и карактером колико и својим побједама. Виђала сам га више пута и сваки пут кад сам га чула гдје говори осјећала сам како не могу да слободно дишем и колико високо стоји изнад мене.“¹ И то се продужавало до краја. Али Цезару, како је називала њега, бјеше до круне, а не до Клеопатре, како је називала себе; до Мадрида, Беча, Москве, а не до Копеа и Rue du Vas. Он је с почетка према њеном удварању хладан, доцније га љути. Прича се да је једном лијепа Госпођа Посланиковица дошла да посјети Наполеона, који тада бјеше Први Конзул. Вратар није пуштао никог по нарочитом налогу. Тим се извињавао и госпођи, али она толико навали да је ипак пријавио Наполеону. Наполеон чувши име, одговори веома учтиво и с респектом, да веома жали али да не може да прими одличну госпођу јер је у бањи и купа се. Веле да је Госпођа де Стал рекла: „*Ca n'est pas là un obstacle car le génie n'a point de sexe.* (То није никаква сметња јер геније нема спoла.) Ово наравно да треба узети с резервом, јер то вели Хајне, који наставља: „И кад је видјела лијепа госпођа да тако никако не иде, она се, као све жене, ставила у опозицију.“

Ово је једна тешка подвала Госпођи де Стал. Хајне и овдје једној духовитој досјетци рискира једну истину. Јер опозиција Госпође де Стал није пошљедица љубавног неуспјеха; то је њено истинско самоникло увјерење, које је могла можда да угуши за једног Наполеона, да је он био у свима стварима Цезар, не зато што је била политичка вјероломница, него што бјеше жена. Међутим њена напредна начела бјеху свагда њена вјероисповијест. Све друго остају приче и ако врло вјероватне приче. Свакако Госпођа де Стал бјеше непрестано у изгнанству, док је Шатобријан био придворица и при-

¹ в. Cleopatre.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

мао крстове, од Наполеона који га зове „једна ниска душа, која има ману да пише књиге.“ Наполеон се сјећа те опозиције и на Светој Јелени са које пакосно баца у очи Госпођи де Стал њено удварање. И да је Госпођа де Стал била у Француској најопаснија личност то је извјесно. Наполеон је једном одговорио Метерниху, који се заузимао за њен повратак: „Таке су жене опасне само у Француској, а ја тога нећу.“ И с тога јој сваки повратак бјеше забрањиван. А кад је могла да дође, то је могло бити на четрдесет миља изван Париза, а и ту сваки пријатељ који би је посјетио бијаше маркиран као непријатељ режима. Но на путу за Италију пролазећи кроз Швајцарску, сврати Наполеон у Копе да посјети Некера. Преданном је у овај мах наслоњача гдје је сједио цар са негдањим министром Луја XVI-ог. „Ми овдје чекамо мир и много цијенимо Бонапарту“ пише она у то вријеме. Мало за тим: „Ја желим да Бонапарта буде тучен јер је то једини начин да се стане на пут прогресу тираније.“ А то и доцније, с малим варијацијама, остаје до краја њено истинско исповиједање. И кад је њен млади син изашао пред цара у Шамбери да моли за повратак његове мајке, Бонапарта му одговори: „Ваша мајка не би у Паризу била ни шест мјесеци а ја бих је затворио у Бисетр или Тампл, јер би она продужила своје лудорије. Она томе не придаје толико важности, али ја узимам све озбиљно.“ Те *лудорије* то је Салон, друштво најупливнијих духова у Француској, и држава у држави, које је и она узимала озбиљно, не мање него Наполеон.

Послије изгнања 1803. године она је кренула на пут толико историјски за Француску. Отишла је у Њемачку да види „велике геније“ Гетеа и Шилера. Њен долазак у Њемачку био је читав догађај! Она је просто узбунила у Вајмару оно мирно гњездо генија. У салонима је била просто предмет зачуђавања. Упоређивали су је са вјеверицом која узбуни мравињак. Фран-

цуска елоквенција није се нигдје расипала можда са толико чари и у толиком аплаузу него тада у салону кнеза Вајмарског. У друштву свих „генија“ Госпођа де Стал је једина ваљда говорила. Шилер вели о њој: „Њена отмјена интелигенција диже се до генија. Она хоће све да растумачи, продре, измјери, не подносећи ништа опскурно, неразумљиво, и у регијонима које не може да освијетли својом буктињом за њу ништа не постоји. — На њој ништа лажно и ништа болешљиво. Све се од ње може чути, али и свашта јој се може рећи. То је личност која француску културу представља у потпуној чистоћи.“ Са Шилером се упознала у салону кнегиње вајмарске на чају; био је у униформи и она га је држала за генерала. Ту се упознала и са Гетеом, Фихтеом и осталим *генијима*. Сви су је примили са највећим респектом и као жртву Наполеонову с којим онда Нијемци бјеху непријатељи. Но Хајне који је на њену књигу *О Њемачкој* паписао свој *Deutschland* пише о њој са конзеквентном пакошћу. „Никад више галаме, вели, у нашој мирној Њемачкој! Нашла се тамо с једним научником по имену А. В. Шлегелом. То вам је геније без спола. Он је био њен чичерон кроз све мансарде литерарне Њемачке. И као што Наполеон пита кад се с ким састане: колико вам је година? Колико имате дјце? Колико имате година службе? итд., тако и она питаше наше научнике: Колико вам је година? Шта сте писали? Јесте ли Кантовац или Фихтеовац?.. И кад је доцније врла дама писала о нама, видила је у нас само оно што је хтјела да види; видила је само једну магловиту земљу духова гдје људи без тијела, савршена врлина, тумарају преко сњижних пољана и разговарају само о моралу и метафизици. И свагдје види нашу духовитост, наше поштење, нашу врлину, наше образовање — она не види наше апсане, наше бурдеље, наше касарне. Човек би вјеровао да је сваки Нијемац заслужио *Prix Monthyon*. И све због Наполеона!“



Једном је Наполеона питала Госпођа де Стал коју жену држи за највећу. Наполеон одговори: „ону која је дала највише дјецe.“ Хајне за то везује: тако је Госпођа де Стал у Њемачкој држала за највећег писца оног који је дао највише књига.“

Онима који су свикли да у књизи *De l'Allemagne* од Госпође де Стал, гледају с Французима једно од највећих дјела овог вијека, ништа није забавније од ових жучних сарказама генијалног Чивутина: „О жене, жене, — вели даље: Морамo да вам много опростимо, јер ви љубите много и и шта више — многе. Ваша је мржња једноставна љубав. И кад ви пишете ваше је једно око управљено на хартију а друго на неког човјека, а то вриједи за све списатељке с изузетком грофице Хан-Хан која је имала само једно око.“ (Deutschland) „Госпођи де Стал, кад је писала своју књигу, једно је око било на хартији а друго на Гиљеријама.“

Дабоме да ни сад Хајнеово мишљење неће бити најправилнија мјера за дјело Госпође де Стал. Нико ко је имао у рукама ову књигу не може спорити печат генија који је на њу притиснут, што је овдје главна ствар. *De l'Allemagne* није књига која има само задатак да нам пружи слику њемачког духа и друштва. Ње на је врлина баш у оном што је у њој опће, што је универзално. Она није данас апотеоза Њемачкој него апотеоза Госпођи де Стал.

И ријечи ове велике жене „да није једно дјело велико по оном што каже него по оном што инспирира“ највише вриједи за ову књигу, на чији ћемо пријевод ми Срби још дуго чекати. *De l'Allemagne* уз њену књигу *О Литератури* инспирирала је, као што је познато, онај велики покрет романтизма који је у Госпођи де Стал нашао своју Музу, а у Шатобријану свог пјесника, да послѣе букне у читав устанак најотмјенијих духова препорођене Француске „када је, како красно вели Теофил Готје, заорио рог Хернанијев.“ Нови хо-

ризонти, нове обећане земље, нов живот над рушевинама укоченог класицизма и анемичне појезије за време револуције, открила је та књига Госпође из Копеа. Јер када је прснула на гилотини крв Андрије Шенијеа, „несуђеног француског Гетеа“, чија је сама смрт одузела можда половину оног што се дало револуцијом, — када су се дигле барикаде, онда је у опћој промјени требало и клонулом духу француске умјетности промјене, нових извора и нова живота. Госпођа де Стал показује народну појезију, Шекспира, шкотске баладе, Осијана, затим свјежу њемачку појезију Гета, Шилера, затим Клопштока и Виланда. И тако постаје она велика романтичка школа, која са манифестом који је у предговору *Кромвелла* Иговог, и са Игом, полази као литија, као нов крсташки рат у свете земље дотле невиђене појезије.

То је дјело њеног дјела *О Њемачкој* коју Хајне „није могао никад узети да се не наљути“, и дјело Шатобријана „чији понос није никад могао гледати да се не смије.“ А то је дјело које се продужује. Револуција политичка и друштвена у Француској нашла је своју поборницу да је пренесе у литературу, у којој се револуционарни дух неће уставити ни до краја стољећа. Натурализам је њен ехо. Њен ехо одјекиваће и у потомствима, јер се једном за свагда указало да су путеви за Олимп тако многобројни. „То је била једна снажна справа која је отворила широк отвор у кинеском зиду старих предрасуда који се бјеше дигао између нас и Француске“, вели Гете о њеној књизи *De l'Allemagne*.

Прошавши још једном по богатим салонима замка Госпође де Стал, упутио сам се једном алејом, преко пута, у парк замков у којем се, међу четири мрачна авлијска зида, налази домаћа гробница. Ту је сахрањена Госпођа де Стал. Око ње леже њени родитељи које је толико волила, затим њена дјеца и даље потомство. Зидови су увијени травулином и

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

гробница лежи у тешком хладу дрвета који се као густ шумарик дижу високо над зидовима. Гробницу Коринину кади вјечити мирис бујних грмова и траве који су се просули око тихог починка ове дивне, велике и симпатичне жене.

Умрла је у Паризу 13. јулија.... Било јој је.... година. Боловала је дуже времена. Походили су је сви пријатељи, међу њима Шатобријан, с којим се у историји налази заједно на сваком листу, а с којим је у животу имала веома мало заједнице. „Болесница, која је сједила у кревету бјеше наслоњена међу јастуцима. Жестока грозница руменила се на њеним образима. Њен лијепо поглед паде на ме, и она ме тихо освоји: „Bonjour, my dear Francis. Ја болујем, али то ми не смета да вас волим.“

Поред ње свагда бјеше де Рока, млади, идеални, други Пагело, који је својом дубоком љубављу испунио био пустош у њеној идеалној души последице једне авантуристичке везе са Бенжамен Констаном. И кад би је ухватио болешљиви сан, она се трзала да је не затече у спавању смрт које се тако ужасавала, и да је спријечи да му не рекне збогом. Али 13. јулија у вече она је заспала. Као тиче што прхне у вечерњи сумрак тако је њен дух отишао те вечери у меко гнијездо починка. Буран живот вјечите борбе и изгнања завршио је те вечери потоњи лист својој драми. Велика ова жена напустила је живот и ушла у историју, оним кратким путем којим тамо улазе генији.

Послије неколико дана свечани и жалосни кортеж са њеним тијелом кренуо се преко Француске до Копеа, путем ко-

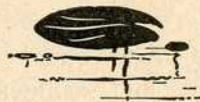
јим је небројено пута прошла бјежећи у очински замак пред гњевом и тамницом Наполеоновом!

Њена дјеца испунила су своје задње поштовање: објавили су њен тајни брак са младим де Роком и усвојили њиховог сина као брата. Затим су издали њене рукописе: *Consideration sur la revolution Francaise* и *Dix Anées d' exil* (Десет година у изгнанству). Прва књига стоји напоредо са *De l' Allemagne*, као њена најбоља дјела. — Сен Бев говорећи о њој вели: „Она бјеше култ моје младости којег нисам никад изневјерио. Она је допринијела последице Жан Жака и де-Сен-Пјера да се унесе у наше душе схватање оног што је величанствено и бескрајно.“

*

Вратио сам се у Женеву лађом која је дубоко у ноћ пролазећи из Монреа застала пред Копеом. На њој ври од путника који се враћају из Алпа или из Шиллона. Само на таквим лађама могуће је представити себи ону збрку језика која је снашла некад наше добре дједове под Вавилонском Кулом. Поред катарке под веселим ружичастим фењерима свира оркестар музике један плаховит валс. Звуци се мијешају са шуштањем таласа, мирисом који надахњује с обала и свјетлошћу мјесеца који излази у широком жутом оквиру из црног алпијског перваза, тихо као Фантом. По језеру се сретају мрке поворке лабудова који тумарају по ноћи широком црном водом; у даљини блиста Женева у својим мирним ноћним ватрама. А око нас ври смијех и одлијеже манити талас музике.

Ј. Луцић.

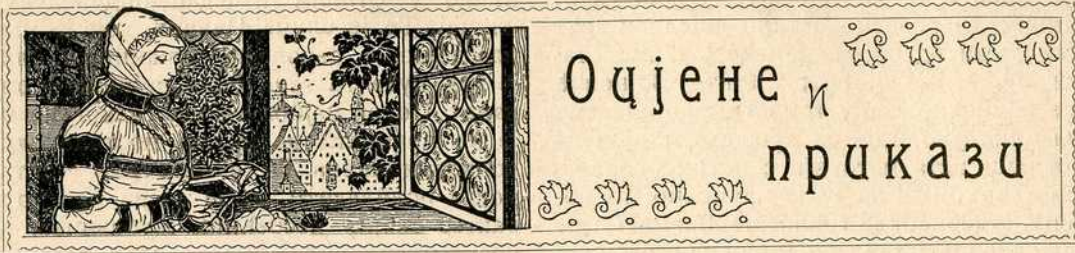


У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А



WWW.UNILIB.RS



Сутон, *комад у једној чину, од Ива
Копте Војновића.*

Кнез дубровачки, Никола Бенеша, оставио је иза себе жену и три кћери, с великим властеоским именом, а без новаца. У његовој палати, с готским балконом, а у собама старог Empire стила, окружене сликама старих господара, те четири жене проводе своје дане биједно и самотно. Та је властеоска породица пука сиротиња. У најстрашњем смислу ријечи, она једва хвата крај с крајем, и бива дана кад не зна да ли ће сутра имати да руча. Али у немаштини она није понос изгубила. Жена Николе Бенеше живи са својим кћерима и даље одвојено од пука. Дјевојке разгаљују своју чамотињу сјећањем на то како им је породица некад стајала. Отац кнез у Дубровнику; мати, за тим, дворска госпођа код царице Каролине.... Прелиставајући породични летопис, оне наилазе на једног Бенешу који је, као амбасадор *славне Републике*, излазио пред Карла V. „Најприје сам пошао у салун копљаника. Ту их је било 25, све сливено у злату и брукату. Пак прошли смо кроз салу амбашадуре. Ту нас чека 32 пажа с бузданима од злата, а кад се велики мештар двора приближио, рече: *Дон Владислао!* примљени сте како кнез краљевске крви. Ево краља!... Покријте се! — и ја сам се покрио.“ И треба сада, као пошљедне изданке те кнежевске лозе, замислити четири жене (јамачно у црнини) сред једне високе и готово празне собе, која је од сиротиње већ потамњела...

Све су три Бенешине кћери још дјевојке. Оне су се могле удати само за себи равне, а њима равни почели су већ одавна изумирати. И на пр. једино мушко друштво „према њима“ које их посјећује, то су два господара — један од 78 год., а други од 62 — оба с манирима другог доба, обучена као лица са старих слика, с нечим готово плесњивим у свом господству.

Да јој није бриге о насушном хљебу, Бенешина би породица изгубила сваки додир са животом. Она је мислима у прошлости, немогући да се одвоји од спомена својих великих предака, који су давно већ прах, које она није видјела никада, које зна само по имену или по каквој давнашњој слици, гдје је боја изблиједила, а црте се истрле. То је једна породица успавана, која још није умрла, али за коју се више не може рећи ни да живи.

Ипак, у тој породици има један члан, најмлађа кћи Павле, која још није са свим замађијана, која би хтјела да се отме својој средини, и да јурне у живот. Она већ годинама воли неког поморског капетана, Луја Васића, али њена је зла срећа хтјела да он буде пучанин, син једног кмета, онда кад се она родила властелинком. Они се не могу узети, јер између њих стоје сви његови претци, и сви њени. Да би се ипак спојили, требало би да се она спусти до њега, јер нема могућности да се он до ње уздигне. Требало би да она напусти своју породицу, да порече крв Бенешину у себи, да тури своје кнежевско поријекло под ноге: тек кад би са свим престала бити своја, могла би се надати да постане његовом.... Већ неколико пута капетан Лујо одлази на море и враћа се. У очи сваког поласка, он походи Павле, молећи је за најмању ријеч наде. Она је дуго имала снаге да му ту ријеч не каже, али кад већ по незнам који пут Лујо полази на море, Павле осјећа да ће се само још тада моћи побједити, али да ће му попустити, ако га само још једном види. Ето зашто га неће дочекати као дјевојка. У њеној је породици била нека Марија Орсола, којој се десило то исто, да заволи пучанина. Марија Орсола спасла се те недостојне љубави бјегством у манастир, па ће тако и Павле учинити. Кад се Лујо буде вратио, манастир ће је чувати од њега онако поуздано, као што би је само тамница или гроб могао чувати.

Сутон је други дио једне трилогије од које први и трећи дио остају још да се напишу. Вјероватно, остали дијелови неће бити дужи од овога, и неће с њиме стајати ни у каквој вези. Конте Војновић није замислио своју трилогију по обрасцу *Валентина*, гдје се кроз сва три дијела провлачи иста историја с истим особама. Прије ће бити да ју је замислио по обрасцу Судерманове трилогије *Morituri*, гдје сваки дио представља цјелину за себе, и везује се за остале дијелове само у толико што заједно с њима исту мисао илуструје.

Војновићева трилогија била би такође једној истој мисли подређена. Та је мисао пропадање племства дубровачког. Уз пркос свом поријеклу, Конте Војновић доказује у *Сутону* да је то племство изгубило сваку животну снагу, да се гаси, да се налази у сутону који мраку непосредно претходи. Он нас оставља убијеђене да је требало да Павле оде у бијели свијет са својим мрнарем. Али, о тој неспособности племства дубровачког за живот Конте Војновић не говори с гњевом него с тугом. Он је пун пијетета према њему, и за то у цијелом комаду неће се наћи ни једно мјесто у сатиричном тону. Послије *Сутона* ми остајемо у једном елегијном расположењу, као кад бисмо били пред оним „руинама“ о којима је пјевао Војислав.

Примијетили бисмо само да је Конте Војновић гледао да тај утисак меланхолије и појезије, који његов комад оставља на читаоца, појача средствима једног јевтиног символизма. Радња почиње послије заласка сунца, развија се у сутону, а у тренутку кад се Павле рјешава на манастир, завладао је већ потпун мрак. У даљини се од времена на вријеме чују црквена звона. На позорници су већином женска лица којих је у комаду више него мушких, — и она нас не знам зашто опомињу на калуђерице (предосјећање оног што ће се најзад с Павлом десити). Марија Орсола, чији примјер одлучује Павлу, не јавља се никако, а њено се име тек са страхом и тајанственошћу помиње... У овим детаљима има нечег од Роденбаха, има од Судермана, и наравно од Ибзена. Ти ће детаљи без сумње учинити *Сутон* интересантнијим за гледаоце; само што ми код Конте Војновића цијенимо, то није баш та гипкот с којом се он прилагођава данашњој књижевној моди која не мора бити најбоља....

Али поред слике дубровачког племства, имамо у *Сутону* и један индивидуални случај. То је случај Павлин, која је, и ако властелинка, завољела пучанина. Колико је већ пута та тема била причана и опјевана! Поред најбоље воље, немогуће нам је не признати да је она постала кроз конвенционална. Та се тема само још тако могла подмладити, да је писац развио карактер својих несрећних љубавника. Кад нас њихова ситуација — због тога што је толико била експлоатисана — не може више интересовати, онда је требало да нас интересују њих двоје лично. Али ево гдје ми не знамо о њима готово ништа. Павле и Лујо измијењали су пред нама управо онолико ријечи колико је било потребно да бисмо видјели да се они воле. Кад је за тим остала сама, Павле нам је кроз многе уздахе, испрекиданим реченицама, наговјестила своју одлуку да се покаљуђери. Наравно да ово на нас пада као из небуха.

У опште психолошка драма која се у *Сутону* налази изложена је и сувише сумарно. Рећи ће се можда да друкчије није ни могло бити једном комаду од једног чина. Ми не сматрамо ово ни за какав разлог, јер не видимо шта је спрјечавало Конте Војновића да *Сутон* напише у три чина, а не у једном.

Слободан Јовановић.



Спохватице Змајовине. Свеска III. Срем. Карловци. Српска манастирска штампарија 1900.

Девесцље из билежјака у прози Србина Мухамеданца Аливерића Тузлака унјесли Змајова. Издање „Рада“ деоничарског друштва за издавање српских књига и новина у Рули. У Новом Саду. Српска штампарија дра Св. Милетића 1900.

Скоро у исто доба појавише нам се двије књиге пјесама пјесника Змаја Јована. Једне су пјесме са свијем нове, друге пројужују пријашњи његов рад.

Крајем 1895. изашле су у Биограду прве двије свеске Змајевих *Спохватица*. У размаку од пет година излази ево и трећа свеска тога рада Змајева. Сам пјесник тумачи постанак тих пјесама, и то у пјесми *Кад сам јоште...* (Пев. стр. 16.). Кад је пјесник био тако мален, да се „са јањцима грлити могао“, слушао је много



слатких бајки, које је касније, у зрелим годинама, почео да слаже у пјесме. Те су слатке бајке сложене сада у једну киту, а од те ките имамо сада три свеске. У прве двије свеске има их свега 135 а у трећој 65; управо 200 пјесама.

Послије онако обилата пјесничкога рада, који је Змај развио од првих потеза свог витког пера, није још престала да ради творачка машта његова. И у старим својим данима не баца Змај пера из руке него ниже стих за стихом, пјесму за пјесмом. Наравно да та поезија у старачким данима његовим не одговара ни из далека оној поезији, на коју наилазимо у његовој *Певанији*. Али је за то сачувала у себи особине, по којима ћете је одмах познати да јој је Змај творац. *Снохватице* су спјеване по духу и облику народних пјесама, али с примјесима пјесника умјетника, а то им управо и даје нарочит колорит и тип. Двоструко је уживање кад се човјек уживи у Змајеве пјесме снохватице. Чује се жубор и роморење тихе народне пјесме, заноси се благим и њежним током стиха и фабуле, а опет се осјећа инспирација пјесника умјетника. Осјећање је, по прилици, исто онако као да се возите на каквом малом пароброду. Љуљушкате се, мичете се, крећете се напријед, па ипак осјећате да вас не потезу витка весла, него нешто сакривено, нешто умјетно — пара.

Три су гране пјесништва врло уско спојене, управо рођене са Змајем: лирика, патриотизам и хумор. То смо навикли код њега налазити у пријашњим његовим радovima, а та га карактеристика не оставља ни у *Снохватицама*. Само, разлика ипак постоји. Његова је пријашња лирика била бурна и заносна, то су биле радости и болови његова рођеног срца, то је била чиста субјективност пјесникова; данас је та лирика тиха и блага, то је поточић који се већ спустио у долину па кроз зелену траву лагано, без жубора, промиче, то је лирика која искључује личност пјесникову а описује догађаје око себе, то је објективност у лирици. У њој осјећате њежну љубав, којом двоје драгих гину једно за другим, али исказану без ораторских фразеа, без клетава, онако просто, једнодушно, правим народним начином. Изгледа вам да у рукама држите Вукову збирку народних женских пјесама. Ту њежну љубав видјећете у пјесмама *Сви су, сви су* — (стр. 27.), *Под*

прозором заспале дјевојке (стр. 29.), *Сунце угађа младенцима* (стр. 50.), *Верна дјевојка* (стр. 71.) итд. У таквим су вам пјесмама достатне само неколике ријечи па да сами изведете закључак о сили и јакости љубави, о којој се прича. Даде вам се само кратка напомена, али таква, да вам цијела слика јасно излази пред очи.

Па ни патриотске пјесме у *Снохватицама* нијесу више они бурни поклич и узвици, нијесу више заносна сокољења и одушевљења, него нека врста благог резоновања о љубави према имену српскоме. Не кажем да су томе криве године Змајеве, да је охладио његов патриотизам — *Девесиле* нам је рјечит доказ томе — него хтједох истакнути само ту чињеницу, да се под старије дане постаје на неки начин „патриота с рачуном“. Ту се пјеснички таленат не одијева у бојни оклоп, експозиција пјесме не миришу на барут, не чује се поклич: у бој за народ свој, него се патриотска тенденција искаже благо, онако старачки, тако да не бјесните од поноса што сте Србин, него само уживате у својој души. Такве су пјесме *Сузе светог Саве* (стр. 5.), *Пјесма без краја* (стр. 49.), *Коле Рајевић* (стр. 61.), *Делја дјевојка* (стр. 79.) итд. К њима можете слободно убројити и оне пјесме, које пјевају о појединим јуначким дјелима српских јунака, па ћете осјетити исто миље, које вам обасипа душу кад читате чисте народне јуначке пјесме.

Хумор је у овој свесци *Снохватица* слабо заступљен. Није га било до душе ни у првим дјелима у изобиљу, али колико га је год, он нам казује, да се Змај воли и у својим старим данима мало да нашао и насмије. Управо ове пјесме и одговарају више осмијеху, него ли оној шали, на коју смо од прије навикли код Змаја.

Покрај све елеганције, којом теку и развијају се мисли у пјесмама снохватицама, покрај оног умилног начина распредања пјесничке фабуле, језик је нарочита одлика, којом се ове пјесме могу поносити, језик је онај нарочити магнет њихов, којим нас привлаче. Он је само Змају својствен. Сјетите се оних лијепих увода у пјесму и њезиних почетака, сјетите се сокола како бира мјесто гдје ће наћи мира, или онога почетка „Пјевај старче!“ (Женидба Латковић Ристоја“ стр. 18.) или „Ту су гусле, и гудало ту је, — А ја ћутим не см’јем да загудим“. (Пјесма без краја“ стр. 49.) па ће вам и нехотице па-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

сти на ум, како је свака пјесма слатко испричана чистим народним језиком. Па вам се онда као из далека причује онај мили жубор и шум леонинске риме, која је скоро сваку пјесму тако лијепо прошарала и дала јој нарочита звука и акцента. И за тијем лијеп народни говор који је Змај окитио својим — већином лијепим и складним — кованицама. Тако находимо глаголе: завечити (вече је завечило), задрхутати, изнедати, обрајдати, расестрити, славуљати; придјеве: бестурбан (главом), брчан (јунак), бродали (поток), вукали (бријег), ластав (птица), раскос; именице: аслија (— делија), бјеснадија, вечерје, грдовић, добројство, јатник, једноперичанин, мојина, неблиз (из неблиза), незнакуд (у незнакуд), одмориште, подвршије, поросица, притуга, промукло (до промукла), растук, троглавник (Арап), туд и овуд (тудом и овудом), цвиље, црквовање, шалајац.

Књигу су ову издали српски матуранти „у спомен својег састанка и путовања по Србији од 28. јунија до 15. јулија 1900. године а у почаст своме Чика Јови — Змају“, те је њезино издање далеко одвојило од оног недостојног издања, у којем угледаше свијета прве двије свеске Змајевих *Снохватаица*.

Девесиле су Змајеве пјесме најновијега датума. У њима се најживописније огледа Змајев патриотизам, и ако је и лирика добро заступљена. Овдје нам се Змај приказује као пророк између три вјере, проповиједајући међусобну толеранцију и љубав. Ви овдје видите онога старог и познатог Змаја, који је увијек настојао, да зближи оно што се међусобно коси, да помири оно што је завађено, да збрати оно што се међусобно удаљава. Он исказује у кратким и сонантним пјесмицама своје мисли и назоре, како да се одаје поштовање заједничкој домовини. Није то политички викач, који би пошто по то све да предобије у свој табор, него је то частан патриота, који се издигао изнад обичне свакидашњице и управо очинским погледима размишља о свему, што је корисно по народ, корисно по заједницу. Као искусан старац он не страхује ни најмање од тога што нас привидно дијеле три вјере. Срећа ће домовине процвјетати, ако међу разновјерном браћом влада слога, ако се из сва три храма буде пред пријесто Вишњјега уздизала само једна молитва — „само нек је једна љубав, само нек је један над.“

Стихови у овој лијепој књизи теку глатко и природно, мисли се роје неусиљено, а то јој управо покрај племените тенденције даје нарочите дражи и чара. Ми смо увјерени да ће баш те особине њезине стећи много штовалаца и читаца. А то ова лијепа и укусно издата књижица у пуној мјери и заслужује.

Jacques.



Гусларева смрт од Змаја Јована Јовановића у бугарском пријеводу.

У књизи VII., свесци за сеп. 1900. бугарског литерарног часописа *Мисль* штампана је неки непознати поета Змајеву красну баладу *Гусларева смрт* (стр. 434—438.) Рекосмо *штампао је*, да не употријебимо изразе: превео или препјевао, те да се тиме не огријешимо о светињу истине и о име Змајево. И ако је то *воленъ прѣводъ отъ срѣбския оригиналъ* ми ипак морамо да устанемо против таквих *вољних пријевода*, који по најприје сакате и унакажују сам оригинал, а друго, не дају публици, која ће га читати, естетског уживања. Није то доста рећи: по томе и томе пјеснику, па кљукати публику својим рођеним нелијепим стиховима: Нарочито то не ваља онда кад се тако поступа са лијепим производима пјесникова духа, као што је у овом случају учињено за Змајевом баладом. Она је у српском оригиналу бујна, силна, пуна акцента, пуна ефекта, препуна драматске радње, а у бугарском је препјеву или боље рећи компилацији тројином од свега тога изгубила. Они кратки, лапидарни, али једри и пуни садржине стихови развучени су и замијењени несадржајним, неслатким и нељупким. Хоћете ли који примјер:

српски:

„Гусле! Гусле! — Рајо! Рајо! —
Проклети ајдуци! —
Зар да с' ваше име пева,
Ви погорски вуци!“

— — — — —
„...Али гусле — *српске* гусле
Лагати не знаду...“

бугарски:

„А чувамъ пѣсенъ всѣки день
Какъ готви слава трайна
На тѣзъ комити, род прѣзрѣнъ —
Тѣзѣзъ псета, зганъ незнайна!“

— — — — —

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

„...Устата ми не ще запъй
Пъсни за тебъ лъжливи!

И ти, о гусло, онъмъй
Прѣдъ бѣснитъ тирани!
За нашътъ божи само пѣй
За нашътъ люти рани!...“

Колика је снага и јачина у оним узвизима: Гусле, гусле! Рајо, рајо! Колико је значења у оном изразу: српске гусле! Ово се потоње види јасно и из тога, што брат Бугарин обигра српско име, те стаде давати гуслама лекције, о чему све треба да пјевају.

У пјесничким је љепотама пјесма врло много изгубила. Ви не видите, по оном дивном Змајеву уводу, како се сунце на заходу распрскава у драго камење, не видите оног дивног и потресног сјаја, којим трепећу сузе тужне раје. Тој заносној српској интродукцији треба да одговара ова бугарска:

„Дълбока нощъ отдавна вечъ
Надъ Скопский (!) край царува;
И нищо, нищо надалечъ
Отдавна се не чува.“

Ви не видите и не чујете мамених корака пашиних, не знате за његов бијес, што му кида груди, не разумијете старчевих мука, не видите блједила на његову лицу ни дрхтања на његовој, иначе снажној, руци. Једном ријечју: не видите ни Змајева гуслара, ни Змајева Топал-паше. Само... видите ипак множину стихова, који силовитим описивањем хоће да измуцају оно, што Змај тако природно прича. Или зар то није силовито описивање, кад се у уста гусларева стављају двије пјесме, које он почиње да пјева пред пашом, док у Змаја гуслар само сузе лије, подиже дрхтаву руку с гудалом и опет је спушта. А суза јој рјечитији израз него ли стотина оваквих описа!

Па онда вијерност пјесничке приче! Змајев гуслар гине од унутрашњег бола, од туге за својим синовима, ако хоћете од превеликог српског поноса. Овај гуслар пада од убилачке руке пашине: *Но въ сзщий мигъ ханджаръ заби — Въ гръдитъ му пашата.*“ Ту не видите да се десна

рука к челу диже, не видите оног смјерног и покајничког сагињања, да се цјеливањем даде велики значај српским гуслама, па не видите ни блијеска оштре турске сабље, која се омашћује рођеном пашином крвљу, не видите просто грозне трагедије. Видите само настојање, да се из нечега створи тако рећи ништа.

Змајева пјесма има два одјелка, бугарска четири. Змајева пјесма има тридесет и три строфе, бугарска има четрдесет и три. Па се ипак запита човјек, чему толики одјелци и толике строфе? Ето толико их се накупило, па опет не исказаše оно, што је у Змаја тако јасно и видљиво. Он нам на крају своје пјесме у неколико оправда Топал-пашу, задоби нас за њ, учини нам га симпатичним, учини да чисто оплакујемо његову смрт; брат га Бугарин остави да живи, да носи на души још један тежак гријех — смрт старца гуслара.

Ми жалимо, али не поету, који мора да се доста намучио тражећи оне силне и непотребне риме, (јер се у њега римује први стих с трећим, а други са четвртим, док у Змаја само други са четвртим), него жалимо, што се пјесничке мисли и идеје не приказују вијерно, и што се оне на неки начин профанишу, што се публика бомбардује оноликим празним стиховима, што бугарска књижевност нема вијерна или барем тачна пријевода ове красне баладе, и на пошљетку, што коцка паде баш на овога непознатог поету, да је он пресади у бугарски језик. Може бити да је он сиромаштио да вуче капитала и да импонује некоме својом слободом и својом самосталношћу у превађању, можда је хтио показати, да он ни при таквој једној работи не ће да буде зависан од Србина! Али ето... свака слобода има својих граница, а многа самосталност (која би се често могла назвати тврдоглавошћу) претрпи често потпун фијаско...

Па нека онда каже когод, да г. Недић нема право, што обраћа нашу пажњу на „српске писце у страним пријеводима“, и то поглавито, шта се преводи, од кога се преводи и — *kako* се преводи.

Jacques.



У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А



Кроника

Српска

* Примили смо на приказ *Међевенче* П. читаница за већу и мању дјецу, приредио Чика-Змајова. Загреб. Штампа српске штампарије 1900. Поред *Невена* ево и друге књижице што о празницима школским Змајова својој српчади даје. На родитељима је да се сјете своје дјече.

* *Од шале до сатири* зове се књижица укусне спољашности и чисте техничке штампарске израде од Стевана Бешевића Петрова. Српска штампарија у Загребу 1900. У овој збирци поређани су у глатким стиховима хумористичне и сатиричне појезије разни састави. Највише се шабају и исмијевају слабости друштвена живота, лажне конвенционалности и махне појединаца. Овакови радови ређи су — нарочито у везаном слогу — у савременој књижевности српској а ови се, сем тога, одликују савјесном обрадом стиха и ведрим а лаким хумором. Цијена 50 хелера.

* *Управа Српске Књижевне Задруге* отвара упис на ново, девето, коло редовних задружних издања и позива своје повјеренике и скупљаче да отпочну купљење, а задругаре и претплатнике да отпочну уплаћивање улога за то коло. Књиге се већ у велике штампају, те је оправдана нада да ће до Божића бити готове и свима разаслате. Списи који ће у овом колу ући донијели смо у VI. бр. *Зоре* од о. г.

* Као друго прегледано издање изишли су у Хартлебеновом издању: *Њемачко-српски Разговори* за практичну употребу. С обзиром на граматику израдио *Иван Васин Поповић*. Цијена 2 кр. и 20 хел. Ову практичну њемачку књигу за изучавање чистог српског јесика најтоплије препоручујемо странцима, који су ради да науче српски.

* *Вјереници* зове се роман који ће изаћи скоро из штампе од Ђ. Ј. Димовића. Роман ће изнијети до 30 штампаних табака а цијена му је 3 круне.

* *Ферџа* новела Мавра Јокаја са њемачког превео С. Угреновић, Прештампано из Босанске Виле од год. 1899. Издање и штампа С. Угреновића у Бањој Луци. — То је ето дугачки наслов једне кратке новеле у укусном малом формату. Само је питање: да ли је вриједно било *прештампавати* једну романтичну новелицу која баснословно говори о једном *мухамеданском* обичају, коју је написао *Мађар* а

коју је превео *Србин* са *њемачког* језика? Цијена је књизи 30 хелера.

* Читамо у биоградској *Законитости* да је један од критичара позоришних предао управи драму у четири чина *Јулин роман*. Драма је с пјевањем а темат је позната Сремчева прича *Пон Ђира и Пон Стира*

* У *разговору о љубави и Глулица и љубав* одјељци су козерије *У часовима принудног одмора*, од којих један дио под насловом *Са досадним другом* изилази у биоградској *Звијезди*. У *Зори* слиједиће козерије Бранковинског *О профанисању љубави и О болесној љубави*.

* Као потпунији извјештај о одликовању српских књижевника у прошлом броју *Зоре* доносимо ову биљешку: Приликом прве прославе дана рођења Њена Величанства Краљице Драге одликовало је Његово Величанство Краљ Александер I, за књижевне, умјетничке и друге заслуге, ова лица, која припадају књижевној или умјетничкој струци. Таковским Крстом I. р.: Павла Маринковића (Spectator-a), данас Министра Просвјете, и Владимира Јовановића, члана Државног Савјета; Таковским Крстом III. р.: Јована Илџића, архитекту Министарства грађевина; Таковским Крстом IV. р.: Јанка М. Веселиновића, Симу Матавуља и Стевана Сремца, књижевнике, Ђорђа Јовановића, вајара, Милована Ђ. Глишића, приповједача, Милана Јовановића, дворског фотографа, и Љубу Јоксимовића, књижара; Таковским Крстом V. реда: Николу Несторовића и Милорада Рувидића, архитекту, и Миту Стајића, дворског књижара; — орденом Милоша Великог II. р.: Јована Илијћа, члана Државног Савјета у пензији; Орденом Милоша Великог III. р.: Стојана Бошковића и М. Ђ. Милићевића, чланове Државног Савјета у пензији; орденом Милоша Великог IV. р.: Тасу Миленковића, начеоника Министарства унутрашњих дјела, Љубу Ковачевића, професора Велике Школе; — орденом Двоглавог Белог Орла IV. р.: дра Љубомира Недића, проф. Велике Школе у пензији; — орденом Белог Орла V. р.: академике Змај-Јована Јовановића, песника, и Пају Јовановића сликара; — орденом Светог Саве II. р.: Петра Б. Ђорђевића, члана Државног Савјета у пензији; орденом Светог Саве III. р.: Милана Недељковића, професора Велике Школе, и дра Лазу Костића, пјесника; орденом Светог Саве IV. р.: Љубу Јовановића академика, Светозара Никетића, професора у пензији

Милоша Цветића књижевника и глумца, и Петра Убавкића, вајара; орденом Светог Саве V. р.: Милорада Ј. Митровића и Николу Ђорића, пјеснике, Милана Антоновића, архитекту, Ристу Одавића, власника и главног уредника „Нове Искре“. Ђорђа Крстаћа, акад. сликара, Стевана Јефтића, бившег професора, Михаила Сретеновића учитеља, Живка Ковачевића, главног сарад. „Београд. Новина“, Добривоја Арнаутовића глав. сарад. „Дневног Листа“ и Саву Шибалића глав. сарадн. „Народних Новина“.

* За хонорарног професора Велике Школе у Биограду: за енциклопедију права, дипломатско и конзуларно право постављен је познати српски правник и књижевник *Гига Гершић*.

* Млади Црногорац М. Врбица, даровити сликар, свршивши у Русији сликарску школу, вратио се у отаџбину и отпочео свој рад.

* У Биограду ће почети да излази либерални дневни орган, који ће двапут недељно доносити слике. Уредник ће бити Живко Величковић.

* И *Нове Мале Новине* ће почети у Новембру да излазе.

* Српска Књижевна Задруга разаслаће своју лепе израђену повељу, коју је израдио у бојама српски сликар Марко Мурат а репродуковао ксилограф П. Аничич у једном Лајпцишком заводу.

* Познати бивши директор српске велике гимназије у Сремским Карловцима *Стеван Лазич* прославио је недавно своју седамдесетогодишњицу. Васколико Српство учествовало је у овом слављу, скромног али толико заслужног човјека у српској просвјети било јавно датим изразима својих осјећаја, а било латентном оном радошћу што их толико њих Срба том приликом скромно у души својој прославише. Част такм раденику.

* Изашла је у засебном издању књижица *Обичан Човек*, шала у три чина. У неколико ријечи није нам могуће изрећи пуну хвалу ове *потпуно шаливе* игре. Првом приликом донијећемо опширније.

* Српска манастирска штампарија издала је позив на претплату, на *Зборник* црквених богослужбених пјесама, псалма и молитава, извод из типика и црквенословенски рјечник. У *Зборнику* овом налази се све најпотребније за вечерње, велико повечерије, полуноћнице, јутрење, часове и литургију, за све недељне, све заповједне празнике и од незаповједних за оне, који се као храмови у народу српском највише славе, те ће са оваком садржином овај *Зборник* особито у сиромашнијим црквама, које немају Минеја, Триода, Пентикостара и Октоиха, моћи у многом надокнадити те скупоцјене књиге. Овај се *Зборник* од досад изданих, (распроданог) „Сборника“ Димитрија Поповића и скоро изашлог „Сборника“ Браће М. Поповића (неповољну оцјену види у „Српском Сиону“ бр. 37. од ове године стр. 605.), одликује згодним избором и распоредом материјала, научном обрадом извода из Типика и опсежним цр-

квенословенским Рјечником а тако исто и спољашњом укусном израдом.

* У *Кр. Срп. Народном Позоришту*, у Биограду, представљана су недавно ова нова дјела: *Обичан човек*, шаљива игра, и *Кнез од Семберије*, сцена из срп. историје, обе од Бранислава Ђ. Нушића; *Цар Проводација*, шаљива игра из срп. историје, (без успјеха) од Милана Савића; а од старих даван је ондје први пут *Пеџа Сегединац* од Лазе Костића. На реду су да се ускоро представљају још ови нови оригинали: *Тако је морало бити*, драма из друштвеног живота, *Шпенхауер*, шаљива игра, *Љилан и оморика*, бајка, и *Сулњиво лице*, шаљива игра, све од Бранислава Ђ. Нушића; *Чучук Стана*, шаљива игра од Бранислава Ђ. Нушића и Јанка М. Веселиновића; *Захлетва*, драма, од Јанка М. Веселиновића; *Саул*, трагедија од Драгутина Ј. Илића; *Милош Велики*, комад од Милоша Цветића; *Оливера*, драма, од Дим. Димитријевића; *Стеван Дечански*, трагедија, од непознатог писца. Осим тога у репертоар су примљени ови старији оригинали: *Оумрак*, драма, од кнеза Иве Војновића; и *Максим Црнојевић*, трагедија од Лазе Костића, у новој пишевој преради а у црногорском нарјечју.

* У Српском Народном Позоришту примљена је у репертоар *Оливера*, позоришна игра, од Лукијана Трифуновића Бранковића, а на оцјени су од истога писца двије позоришне игре; *Швала* и *Помоћу тетке*.

* *Ђура Рајковић*, члан Кр. Срп. Нар. Позоришта у Биограду славио је прије кратког времена своју четрдесетогодишњицу, којом је приликом стављен у заслужено стање мира уз ласкаво писмо садањег министра просвјете а првог министра који осјећа пуну љубав према српској књижевности и умјетности.

Славенска

* Лав Толстој тек што је завршио своју новелу *Модерни робови*, гдје се описује живот раденика по руским фабрикама и у чијем је наслову исказана и тема обраде, отпочео је нов роман са насловом *Отац Сергије*. То је дирљива драма из манастирског живота. У овом роману нарочито су интересантни они дијелови, који говоре о животу руских манастира.

* Недавно је изашла књига *Доктор*, што је написао Гребенка. *Њива* о њему вели ово: Гребенка је познати малоруски писац, који се родио 1812. год. те је писао како малоруски тако и руски; он управо припада писцима другог реда епохе тридесетих година, но у списима његовим јарко се црта горка страна сељачкога живота, те по томе они, можебити, нијесу изгубили свој интерес ни у наше дане....

* У Варни је издала књижарница Ат. Иванова скупљене пјесме младог пјесника *Илије Д. Венова* под натписом Стихотворения. У тој су збирци сакупљене све пјесме, које је млади пјесник у задње

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

доба (1893—1900.) штампао по разним књижевним листовима. Критика се о њима неповољно изражава, истичући да није само доста имати жељу за пјеванњем, него и способности. Шта више тврди се, да би млади пјесник учинио далеко већу услугу бугарској литератури, да књиге своје у опште ни штампао није.

* 28 септембра ове године навршило се равних двадесет и пет година, од како је умро познати пјесник и књижевник руски гроф Алексиј Константиновић Толстој. Том приликом, доносећи његову слику *Њива* пише овако: „С именом А. К. Толстоја свезана је у нас претпоставка о творцу нове литерарне форме — историјске баладе и легенде. На томе пољу он нема супарника и, по праведној оцјени И. С. Тургенева, у своме *Дракону* (Аждахи) достиже готово Дантеовску сликовитост и снагу. Осим историјских балада и легенда он је оставио у нашествство руској литератури прекрасне примјерке драма, романа, лирских пјесама и, као у потврду свога многостранога талента писац *Смрти Ивана Грозног* и *Кнеза Сребрнога* даривао нам је *Кузму Пруткову* гдје струја неусиљенога хумора бије кључем свјезим, неисрпним, Гроф А. К. Толстој родио се 24. августа 1817. год. у Петрограду, но дјетињство је провео у черниговској губернији у селу Красном Рогу. Васпитаван је код куће, а положивши пријемни испит на московском универзитету и свршивши га, са дипломом кандидата заузео је мјесто у руском посланству у Франкфурту. У служби се није дуго задржао, те је као чиновник у оставци пропутовао Њемачку, Француску и Италију. У то вријеме издао је неколико својих пјесама, те је успио да пажњу публике обрати на се. По свршетку кримскога рата, гдје је и сам учествовао, штампао је силу пјесама у *Савременнику*. Год. 1857. написао је своје знамените пјесме *Грешница*, и *Јован Дамаскин* (на српски превео Лука Поповић). Год. 1861. написао је *Кнеза Сребреног* (превела на српски у *Зори Вукосава Иванишевића*) а 1867. издао је своју трагедију *Смрт Ивана Грозног*. Год. 1874—5. бавио се путовањем по иностранству, а вративши се на своје имање Красни Рог 28. септ. 1875. испустио је племениту своју душу.

* 16/29. октобра затворила се у Љубљани Словеначка Умјетничка Изложба. На изложби је било изложено 192 слике и статуе. Изложбу хвале сви

словеначки и славенски листови, а свакако ће исти радови бити изложени и у Загребу ове године.

* У Прагу је умро прошлх дана славни чешки композитор *Зденек Фибих*. Он је у свом животу написао 622 композиције, од којих неке не може критика довољно да се нахвали.

* Знало се за покојног славног бечког оператера и професора медицине Алберта на универзитету, који је Чех био, да је био свјетскога гласа научењак и добар преводилац чешких пјесама на њемачки, али се није знало да је и сам пјевао. По смрти му нађена је у његовим артијама потпуно израђена рукописна књига пјесама, којој је покојник дао наслов *На небу и на земљи*.

* Уредништво листа *Руская Мисль* дошло је на ту срећну мисао, да покрене *Нову Библиотеку*, у којој ће, у засебним књижицама а уз врло јефтину цијену, издавати дјела најбољих савремених књижевника руских. До сада је издала приповијетку Д. И. Мамина — Сибирјака Башка и од А. И. Јертела Офицерша и Подъ шумъ вѣюги.

* Несобравшијася дрожжи. Србима непознати, али у Русији прилично омиљени приповиједач А. И. Салов написао је нову једну приповијетку под горњим натписом. Тај приповиједач познаје боље него ико други руско село послнје рефорама и он га описује са много љубави и вјештине. Ова ствар особито му се одликује мајсторским карактерисањем особа и сликовитошћу описа.

Сцраха

* Чувени лингвиста и зналац санскрита *Макс Милер* умро је овог мјесеца. Он се родио у Десаи (Њемачка) 1823. године као син пјесника Вилхелма Милера. Класичну филологију и филозофију свршио је у Лајпцигу и Берлину. Исто тако и студије арапског језика и санскрита. Издао је пријевод религиозних индијских химни а кад је 1868. године у Оксфорду отворено свеучилиште, буде именован професором упоредне филозофије. 1875. године захвали на професури и поче да издаје читав низ пријевода источних светих књига. Научењак овај који је толико великог гласа уживао у свјетској литератури написао је још огромну множину разних дјела.

САДРЖАЈ: До годину дана од Сарадника. — Пјесништво: Јован Дучић: *Аида*. — Истоку. — А. Х. Карабеговић: *Судбина људи*. — Осман А. Ђикић: *Два шехита*. — Приповијетке: Чедо Поповић: *Последна носртна беседа*. — Бранковински: *Глумица и љубав* (Козерија). — Guy de Maupassant: *И у смрт заједно*, превео Иван Иванић. — Александар Дима: *Бенерал Дима на Клаузенмосту*, превео Lisegon. — Чланци: *Фридрих Ниче*, превео Ст. Ж. — *Писма: Из Жене* од Јована Дучића. — *Оцјене и прикази: Сутон* од Кнеза Иве Војновића, оцјењује Слободан Јовановић. — *Девесиле* и *Снохватице* од Змаја Јована Јовановића, оцјењује Jacques. — *Кроника:* — *Српска*. — *Славенска*. — *Страна*.

Претплату Зоре прима њена Администрација, затим Издавачка Књижарница Пахера и Кисића у Мостару, и сви њени повјереници. — Рукописи шаљу се Уредништву. — Поједина свеска стаје 80 хелера. — Прима трговачке и друге огласе, рачунајући од петитредка у једном ступцу и то: за једно оглашавање по 12 хелера, за три оглашавања по 8 хелера, а за више од три пута, као и за огласе на читавој страни, знатно јефтиније. За сваки пут оглашавања урачунава се 60 хелера билевоине.